

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ PROGRAMA

GABIJA RASLANAITĖ

IV kurso studentė

**APIE DEMOKRATIJĄ SOVIETINĖJE LIETUVOJE: *DEMOKRATIJOS* SAMPRATOS
KAITA INSTITUCIONALIZUOTOS CENZŪROS SĄLYGOMIS 1956-1990 METAIS**

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovas: dr. J. Dementavičius

Vilnius, 2019

BAKALAURO DARBO PRIEŠLAPIS

Bakalauro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

(data)

(v. pavardė)

(parašas)

Bakalauro darbas įteiktas gynimo komisijai:

(data)

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro darbo recenzentė:

Liucija Vervečkienė
(vardas, pavardė)

Bakalauro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas *Apie demokratiją sovietinėje Lietuvoje: „demokratijos“ sampratos kaita institucionalizuotos cenzūros sąlygomis 1956-1990 metais* yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ar užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą naudotos literatūros sąrašą.

Gabija Raslanaitė

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Raslanaitė G. Apie demokratiją sovietinėje Lietuvoje: „demokratijos“ sampratos kaita institucionalizuotos cenzūros sąlygomis 1956-1990 metais: Politikos mokslų specialybės, bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas dr. J. Dementavičius, 2019 – p.

Reikšminiai žodžiai: cenzūra, demokratija, sovietinė Lietuva, turinio analizė, politinis žinojimas, politinė savivoka

Darbe nagrinėjama institucionalizuotos cenzūros įtaka politiniam žinojimui. Remiantis M. Foucault ir R. Koselleck suformuotomis prielaidomis, kad visuomenės politiniam žinojimui įtaką daro politinis kontekstas ir kalbos kontrolės praktikos, analizuojamas „demokratijos“ sąvokos vartojimas žurnaluose „Komunistas“, „Aušra“ ir „Aidai“ 1956-1990 metais. Aptariamas kiekvieno iš žurnalo formuojamas demokratijos supratimas ir pateikiamas šių sampratų palyginimas. Remiantis tuo daroma išvada, kad cenzūros įtaka politiniam žinojimui yra susijusi su apribota diskusija visuomenėje siekiant apibrėžti ir įvertinti politines idėjas bei besiformuojančiu sudvejintu diskursu. Pastebėtina, kad insitucionalizuotos cenzūros galios raida akivaizdžios įtakos politinio suvokimo kaitai nedaro.

Turinys

Įvadas	6
1. Teorinės diskusijos apie kalbą ir cenzūrą politikoje	9
1.1. Kalba kaip politikos mokslų objektas	9
1.2. Cenzūros koncepcijos.....	11
2. Tyrimo metodologija.....	13
3. Apie tris <i>demokratijos</i> idėjas: „Komunisto“, „Aušros“ ir „Aidų“ analizė.....	18
3.1. „Komunistas“ – darbininkų demokratija.....	18
3.2. „Aušra“ ir etniškai suprastos tautos demokratija	26
3.3. „Aidai“ ir demokratija kaip diskusija.....	31
3.4. Laisva bei cenzūruota politinė mintis: „Komunisto“, „Aušros“ ir „Aidų“ formuojamų <i>demokratijos</i> sampratų palyginimas.....	41
Išvados	44
Summary	47
Literatūros sąrašas.....	48
Priedai	50
Priedas 1 Darbe cituotų straipsnių sąrašas	50
Priedai 2 Žurnalų „Komunistas“, „Aušra“ ir „Aidai“ palyginimo lentelė	53

Įvadas

Politiniai režimai nėra pastovūs. Valstybės ir jų visuomenės keičiasi. Visgi politiniai režimai neretai siekia, kad tam tikri valdymo aspektai būtų nekintantys. Šie svarbiausiais laikomi valstybės išlikimo principai moderniose valstybėse įtvirtinami pagrindiniuose šalies įstatymuose. Taip pat prie modernių valstybių stabilumo prisideda ir bendro visuomenę apjungiančio ir nurodančio jai kryptį pasakojimo kūrimas. Autoritarinis sovietų režimas taip pat siekė įtvirtinti kuriamos politinės santvarkos stabilumą ir tęstinumą. Siekiant šio tikslo buvo naudojamas ne vienas įrankis visuomenės kontrolei įtvirtinti bei kurti naują aplinkui esančių reiškinių suvokimą. Teroras, baimė, o kitiems – naujų galimybių ir „šviesesnio rytojaus“ pažadai buvo pirmieji įrankiai, naudoti įteisinant sovietinę sistemą. „Kietųjų“ režimo įtvirtinimo priemonių veikimą garantavo įvairios saugumo tarnybos, veikiau užtikrinančios režimo, bet ne piliečių saugumą. Kitas būdas užtikrinti režimo stabilumą buvo bandymai pasitelkti „minkštąsias“ priemones - visuomenės ideologizavimą. Dėl šios priežasties kurtos ideologizuojančios organizacijos (spaliukai, pionieriai, komjaunuoliai, profesinės sąjungos, Tarybos), kurios visuomenės narius įtraukė ir auklėjo pagal režimo numatytas normas. Prie „minkštųjų“ režimo įtvirtinimo priemonių priskirtina ir vykdyta propaganda bei bendro žinojimo kūrimas. Remiantis šiais dviejų rūšių – „kietosios“ bei „minkštosios“ – metodais buvo kuriamas ir įgalinamas ideologizuotas sovietizuoto pasaulio matymas.

Sovietų režimo metais nepamiršta „rūpintis“ ir viena svarbiausių visuomenės struktūravimo ir ideologizavimo priemonių – kalba. Pasak sociologų Peter L. Berger ir Thomas Luckmann, būtent kalba suteikia asmeniui žinias apie gyvenimą konkrečioje visuomenėje ir asmens gyvenimą pripildo reikšmingais objektais. Šie tyrėjai taip pat pabrėžia, kad kalba yra pagrindinė priemonė, leidžianti inkorporuoti patirtis ir specifines žinias į tradicinį bei bendrą visuomenės nariams žinojimą (*common sense*), be kurio individas negalėtų veikti konkrečioje visuomenėje. Naujos visuomenei bendros žinios būtent kalbos pagalba perduodamos iš kartos į kartą. Bendrasis žinojimas yra institucionalizuojamas ir taip yra įtvirtinamas visuomenėje.¹ Taigi kalbos kontrolė yra priemonė, leidžianti kurti arba perkurti bendrą visuomeninį žinojimą, kuris svarbus politinių praktikų įprastumo bei priimtumo nustatymui ar suvokimui. Taip pat kalbos kontrolė garantuoja, kad bus užtikrintas ideologinis tęstinumas. Tokiu atveju režimui ateityje nebereikės skirti papildomų pastangų tam, kad būtų sukonstruotas tinkamas piliečio mąstymas – visa tai bus užtikrinta inertišku bendro visuomeninio žinojimo perdavimu ateities kartoms.

¹ Peter L. Berger, Luckmann Thomas, *The social construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books, 1991, 85-86.

Vienas iš būdų kontroliuoti kalbą bei visuomeninį žinojimą totalitariniam režimui yra reguliuoti į viešąjį diskursą patenkančios kalbos turinį. Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje siekiant užtikrinti tinkamą grožinės literatūros, publicistikos leidinių ir radijo bei televizijos laidų turinį veikė cenzūrą bei kalbos kontrolę užtikrinančios institucijos. Institucionalizuotos cenzūros aparatas kontroliavo ne tik žiniasklaidos priemonėse pateikiamą turinį, bet ir transformavo kalbą kuriamą visuomenei bendrą savivoką. Šios institucijos, nors ir ne vienodai intensyviai, veikė nuo okupacijos pradžios iki pat nepriklausomybės atkūrimo.² Nepaisant to, kad cenzūros efektyvumą užtikrinančių institucijų veiklos metodai, įtaka bei valdymas kito visu sovietinės okupacijos laikotarpiu priklausomai nuo politinio konteksto tiek valstybės centre, tiek periferijoje, šis institucionalizuotas cenzūros aparatas ne tik užtikrino, kokia informacija turi nepatekti į viešąjį diskursą, bet ir atitinkamai kūrė visuomenės žinojimą pagal tuo metu vyravusias gaires bei nuostatas.³

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad prieš tai minėti sociologai P. L. Berger ir T. Luckmann, aprašydami bendro žinojimo kūrimą, perdavimą bei perdavimo institucionalizavimą, neakcentuoja politinio režimo konteksto kaip veiksnio, darančio įtaką visuomeniniam žinojimui. Tokiu atveju jų pateikta prieiga prie visuomeninio žinojimo supratimo tampa ribota. Pamištama išgryninti, kaip totalitarinių režimų įgalinami kalbos kontrolės mechanizmai (pavyzdžiui, institucionalizuota cenzūra) keičia bendrą politikos suvokimą. Kita vertus, „istorinės“ cenzūros studijos taip pat gali būti kritikuotinos kaip ribotos. Šios studijos pristato bei paaiškina mechanizmus, pagal kuriuos veikia cenzūra, pateikia cenzūros institucijų sąryšį su totalitariniu režimu bei aprašo propagandinį žinojimą. Taip pat mokslininkai analizuoja šiuo metu egzistuojančios neformalios ar neoficialios cenzūros įtaką įvairiose srityse, pradedant žiniasklaidos priemonėmis ir baigiant socialinėmis medijomis. Visgi visuomenėje vyraujančio politinio žinojimo pristatymas yra labiau aprašomojo pobūdžio, tik trumpai užsimenama apie galimą cenzūros įtaką to žinojimo formavimuisi. Taigi bendriausias šio bakalaurnio tyrimo klausimas yra, kokią įtaką visuomenėje vyraujančiam politikos suvokimui daro režimų vykdoma institucionalizuota kalbos kontrolė.

Mokslinius darbus, nagrinėjančius cenzūros įtaką, galima skirstyti į dvi dideles grupes. Pirmoji grupė (a) autorių nagrinėja, koks santykis egzistuoja tarp cenzūros institucijų ir politinio režimo. Tarp autorių vyksta diskusija, ar institucionalizuotos cenzūros egzistavimas atskleidžia režimo silpnumą⁴, ar

² Goda Dapšytė, *Sovietinės cenzūros poveikis Lietuvos teatro diskurso raidai*. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, menotyra (03 H), teatrologija (H 330), Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Vilnius, 2015, 26.

³ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra Sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018, 11.

⁴ J. M. Coetzee, “Taking Offense”. Kn. J. M. Coetzee, *Giving Offense: Essays on Censorship*. Chicago and London: The University of Chicago press, 1996, 1-33; Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra Sovietų Lietuvoje*.

tik padeda sustiprinti režimą. Taip pat nesutariama, ar cenzūros išlikimas priklauso nuo režimo ir išnyksta vos pasikeitus režimui⁵, ar atvirkščiai - režimo išlikimas priklauso nuo cenzūros aparato veikimo⁶. Antroji grupė (b) nagrinėja cenzūros įtaką visuomenei. Šioje grupėje išsiskiria dvi išvadų kryptys: (i) cenzūra turi naikinantį poveikį visuomenės žinojimui⁷ arba (ii) cenzūra turi kuriamąją įtaką visuomenei⁸. Teigiama, kad cenzūra gali kurti bei ugdyti cenzūruotas mintis bei perkurti sąvokų ir idėjų sampratas⁹. Taip pat pastebima, kad savicenzūra kuria bei formuoja autorių¹⁰ arba perkuria kalbėjimo būdą¹¹. Visgi šios studijos neparodo, koks poveikis daromas bendrai politinei savivokai. Moksliniame lauke vyksta teorinės diskusijos apie tai, kokią įtaką visuomenei bei politikai, bet ne konkrečiai politinei visuomenės savivokai, turėjo insitucionalizuotos cenzūros veikimas.

Siekiant atsakyti į išsikeltą klausimą, šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kaip sovietmečiu Lietuvoje, veikiant cenzūrą vykdančioms institucijoms, keitėsi politinė savivoka. Siekiant šio tikslo, darbe bus tirama, kokios prasmės suteikiamos „demokratijos“ sąvokai analizuojamuose sovietiniuose publicistikos leidiniuose ir, siekiant suprasti cenzūros daromą poveikį šiai idėjai, jie bus lyginami su ne-sovietinėmis tuo pat metu plėtotomis „demokratijos“ sampratomis. „Demokratijos“ sąvoka pasirinkta kaip ašinė modernybės idėja bei siekiamybė. Taigi, pagrindinis darbo tikslas yra išsiaiškinti, kokia demokratijos samprata formuojama visuomenėje, kuri gyvena santvarkoje, nesivadovavusioje liberaliosios demokratijos principais (laisvi rinkimai, žmogaus teisės, žodžio bei religijos laisvės ir pan.). Tai bus daroma lyginant „demokratijos“ sąvokai suteikiamas reikšmes skirtingai režimo veikiamuose leidiniuose (tiesiogiai cenzūruotame žurnale „Komunistas“, cenzūruotoje aplinkoje rašytame žurnale „Aušra“, bei iševivijoje be cenzūros įtakos leistame žurnale „Aidai“).

⁵ Amei Wallach, “Censorship in the Soviet Bloc”. *Art Journal*, 50(2), 1991, 75-83.

⁶ Leonas Gudaitis, „Uždusinti žodžiai: sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje“. *Metai*, 5-6 (gegužė-birželis), 2010

⁷ D. Davila, M. E. Barnes, “Beyond censorship: politics, teens, and ELA teacher candidates”. *English Teaching: Practice & Critique*, 16 (3), 2017, 303-318.

⁸ Dominic Boyer, “Censorship as a Vocation: The Institutions, Practices, and Cultural Logic of Media Control in the German Democratic Republic”. *Society for Comparative Study of Society and History*, Cornell University, 2003, 511-545; Helen Freshwater, “Towards a Redefinition of Censorship”. *Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age*, New York, 2004; Azary Messerer, “Orwell and the Soviet Union”. *ETC: A Review of General Semantics*, Institute of General Semantics, 41 (2), 1984, 130-134.

⁹ Dominic Boyer, “Censorship as a Vocation”, 511-545; Helen Freshwater, “Towards a Redefinition of Censorship”; Azary Messerer, “Orwell and the Soviet Union”, 130-134; Nerija Putinaite, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

¹⁰ J. M. Coetzee, “Osip Mandelstam and the Stalin Ode”. Kn. J. M. Coetzee, *Giving Offense: Essays on Censorship*. Chicago and London: The University of Chicago press, 1996, 104-116; Arvydas Sabonis ir Stasys Sabonis (sud.), *Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Vaga, 1992.

¹¹ Dalia Satkauskytė, „Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje“. *Colloquia*, 36, 2016, 13-30.

Analizė bus atliekama remiantis Michel Foucault įgalintu posūkiu į kalbinę analizę politikos moksluose. M. Foucault, atlikdamas giluminę idėjų analizę (idėjų archeologiją),¹² pabrėžė diskurso konstravimo reikšmę politikoje. Taip pat bus remiamasi Richard Koselleck suformuota istorine sąvokų kaitos analize.¹³ R. Koselleck nagrinėdamas konkrečių sąvokų reikšmių raidą taip pat pabrėžia konteksto (politinio, socialinio) svarbą idėjų kaitai. Taigi, remiantis M. Foucault ir R. Koselleck suformuluotomis prielaidomis ir atliekant turinio analizę bus nagrinėjami trys žurnalai, kurių turinys patyrė skirtingą cenzūros institucijos įtaką: „Komunistas“ (tiesioginė cenzūros įtaka), „Aidai“ (išėivijos žurnalas, leistas JAV ir nepatyręs cenzūros įtakos) bei „Aušra“ (disidentinio judėjimo atstovų pagrindyje leistas žurnalas, patyręs netiesioginę cenzūros įtaką, kadangi buvo skirtas cenzūros kontekste gyvenančiai ir ugdomai visuomenei). Toks leidinių pasirinkimas remiantis skirtinga cenzūros kontrolės įtaka jų turiniui turėtų leisti palyginti, kaip ir kokiomis prasmėmis ta pati sąvoka tuo pačiu laikotarpiu (1956-1990 metais) vartojama skirtingai cenzūros kontrolės paliestuose leidiniuose ir visuomenėse.

Darbo uždaviniai sutampa su šio darbo struktūra. Pirmojoje šio darbo dalyje bus pristatomas tyrimo teorinis pagrindas bei teorinės prielaidos. Antrojoje darbo dalyje bus pateikiama informacija apie tyrimui naudojamą metodologiją bei tyrimo objektus. Trečiojoje dalyje bus pristatomi analizės rezultatai, pateikiama informacija apie tai, kokia demokratijos samprata reprezentuojama kiekviename iš analizuojamų žurnalų („Komunistas“, „Aušra“ ir „Aidai“). Galiausiai bus pateikiamos išvados apie tai, kokią įtaką „demokratijos“ sąvokos sampratos kaitai turėjo cenzūra sovietų Lietuvoje, kartu formuluojant teorinę tezę apie tai, kokią įtaką daro cenzūra transformuojant politinį žinojimą.

1. Teorinės diskusijos apie kalbą ir cenzūrą politikoje

1.1. Kalba kaip politikos mokslų objektas

Cenzūros įtaka politiniam žodynui yra glaudžiai susijusi su kalbos bei visuomenėje vyraujančio diskurso analize, tad siekiant šio darbo tikslo svarbu apsibrėžti pamatines prielaidas, leidžiančias analizuoti viešąjį diskursą bei sąvokų kaitą.

Kalbinis posūkis filosofijoje yra susijęs su keliamų klausimų ir tiriamo objekto kaita. XX a. filosofai pradėjo domėtis, kokią įtaką problemų suvokimui daro jų kalbinė raiška.¹⁴ Vienas iš šio lingvistinio posūčio filosofijoje atstovų yra M. Foucault, suformulavęs „žinojimo archeologijos“ metodą.

¹² Michel Foucault, *Seksualumo istorija: kn. 1-3*, Vilnius: Vaga, 1999; Michel Foucault, *Diskurso tvarka: inauguracinė paskaita Collège de France, perskaityta 1970 metų gruodžio 2 dieną*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

¹³ Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford, California: Stanford University Press, 2002.

¹⁴ Oksana Josipenko, „Lingvistinis posūkis filosofijoje: gramatinė versija“, *Logos*, 74 (sausis-kovas), 2013, 36.

Inauguracinėje paskaitoje College de France filosofas įvardijo diskurso svarbą ir būdus, kaip pati visuomenė ir politinė valdžia gali kontroliuoti bendrą diskursą. M. Foucault teigė, kad visuomenėje atsiradęs prieštaringas bei neįprastas diskursas dažniausiai yra atmetamas, o toks žmogus laikomas bepročiu.¹⁵ Tai, kad atitikimas su visuomenei bendru diskursu yra svarbus konkrečioje visuomenėje veikiančioms asmenims, pastebėjo ir sociologai P. L. Berger ir T. Luckmann teigė, kad konkreiti visuomenė gyvena pagal jai bendras žinojimo praktikas, formuojamas bendrų patirčių.¹⁶ Atsižvelgiant į tai, kad diskurso įtaka visuomenės vystymosi eigai ir bendrų normų nustatymui yra itin svarbi, kyla klausimas, kas užtikrina šio diskurso apsaugą. M. Foucault teigimu, diskurse užkoduotos galios ir pavojai skatina kiekvieną visuomenę kontroliuoti diskurso gamybą tam, kad būtų išvengta diskurso įvykių nenuspėjamumo. Tam pasitelkiamos dvi pagrindinės procedūros: 1) išoriškai veikianči pašalinimo sistema (taikomi metodai yra draudimas; perskyrimas ir atmetimas bei valia tiesai); 2) iš vidaus diskursus ribojantys išretinimo principai (išretinimu rūpinasi komentaras; autorius; taisyklių nustatymas; ritualai; diskursyvinės bendrijos).¹⁷

Šio tyrimo kontekste svarbiausia diskurso kontrolės procedūra yra draudimas. Tokiu atveju draudžiama kalbėti apie diskursą kontroliuojančios grupės interesų neatitinkančius dalykus. Draudimai yra ne tik vienas įprasčiausių diskurso kontrolės būdų, bet ir kone greičiausiai atskleidžiančių, kad diskurso kontrolė yra susijusi su troškimu ir valdžia. Taip pat pats diskursas tampa troškimo objektu. Pasak M. Foucault, „jis ne vien byloja apie mūsų ir viešpatavimo sistemas, bet ir tai, dėl ko kovojama, kas pasitelkiama kovai, - valdžia, kurią stengiamasi užgrobti.“¹⁸ Taigi, naudojantis draudimais pašalinant tam tikras temas iš viešojo diskurso siekiama ne tik kontroliuoti bei organizuoti diskurso gamybą, bet ir užsitikrinti valdžią. Taip pat, remiantis P. L. Berger ir T. Luckmann apibrėžtais diskurso perdavimo būdais,¹⁹ galima teigti, kad draudimais grįsta diskurso gamyba įtvirtina valdžios tęstinumą ir formuoja diskurso gamintojų ideologinius įsitikinimus atitinkančią visuomenę.

M. Foucault ir P. L. Berger bei T. Luckmann suformuluotos teorijos apie diskurso svarbą politinei bendruomenei bei valdžios įtaką diskursui idėjas praktinėmis analizėmis pagrindžia istorikas R. Koselleck. R. Koselleck, dekonstruodamas politinių idėjų raidą ir politinių kontekstų įtaką jai, formuluoja tezę, kad viena iš politinio konflikto priežasčių yra „kova dėl teisingų sąvokų“.²⁰ R. Koselleck pastebi,

¹⁵ M. Foucault. *Diskurso tvarka*, 8

¹⁶ P. L. Berger, T. Luckmann, *The social construction of reality*, 97

¹⁷ M. Foucault, *Diskurso tvarka*, 7-27

¹⁸ Ten pat, 8

¹⁹ P. L. Berger, T. Luckmann, *The social construction of reality*, 71-75

²⁰ Michel Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: Oxford UP, 1996, 117

kad politinės idėjos, dėl savo neapibrėžtumo bei dviprasmiškumo, yra skirtingai interpretuojamos priklausomai nuo konteksto.²¹ Remiantis tuo galima teigti, kad totalitariniuose ar autoritariniuose režimuose vykdoma kalbos kontrolė buvo skirta būtent tam, kad būtų kuriama ideologiškai teisinga politinių idėjų interpretacija visuomenėje. Visgi, pats R. Koselleck netiria totalitarinio ar autoritarinio režimo bei cenzūros įtakos politinių idėjų interpretavimui. Todėl galima daryti tik prielaidą, kad jeigu kova dėl politinių idėjų autoritariniuose režimuose yra tokia pat svarbi kaip ir ne autoritariniuose, institucionalizuotos cenzūros kaip politinio konteksto egzistavimas taip pat turėjo daryti įtaką konkrečiai neapibrėžtai, daug turinio talpinančiai bei skirtingų rūšių santvarkas apibūdinančiai „demokratijos“ sąvokai. Darytina prielaida, kad dėl sąvokos neapibrėžtumo ji tuo pačiu laikotarpiu autoritariniame režime galėjo būti vartojama kitokius režimus bei visuomenės santykius.

Šiam tyrimui taip pat svarbus supratimas apie sovietizuotos visuomenės veikimą. Remiantis M. Foucault ir R. Koselleck suformuotomis ir aukščiau aptartomis teorinėmis prielaidomis galima teigti, kad kalba ir viešasis diskursas kinta priklausomai nuo socialinio, visuomeninio ir politinio konteksto. Institucijos, užtikrinančios viešojo diskurso priežiūrą, egzistavimas pakeičia įprastą visuomenės veikėjų komunikavimo kontekstą, kurio veikimas ir įtaka bendro žinojimo perdavimui buvo analizuota P. L. Berger ir T. Luckmann darbe. Tokio išorinio veikimo kaip cenzūra egzistavimas keičia nusistovėjusius bendravimo modelius. Nerija Putinaitė, analizuodama sovietinės Lietuvos visuomenės prisitaikymą bei pasipriešinimą, pastebi, kad prisitaikymas buvo „sovietinio gyvenimo pavidalas, kuris reiškėsi kasdienio, buitinio egzistavimo papročiais ir įpročiais.“²² Taip įprastas žmonių gyvenimas buvo persipynęs ir derinamas su įvairiais prisitaikymo modeliais. Taip pat autorė pabrėžia, kad „sovietinis žmogus turėjo nuolat suvokti savo veiksmų, minčių ir žodžių atitikimą sovietinei tvarkai nepriklausomai nuo to, ar jis šią tvarką būtų norėjęs apeiti ar likti jai ištikimas. Šia prasme jis buvo pats sau cenzorius. Jis turėjo gebėti išaiškinti savo veiksmus ir mintis pagal oficialiąją „liniją“.“²³ Totalinė valstybė, sėdama bei palaikydama baimę bei užtvirtindama savo įtaką „minkštosiomis priemonėmis“ (tokiomis kaip kalbos kontrolė) keitė žmonių tarpusavio santykius, minčių eigą bei jų reiškimo priemones.

1.2. Cenzūros koncepcijos

Cenzūros ir politikos santykio bei cenzūros ir visuomenės žinojimo klausimas nėra naujas moksliniuose darbuose. Nors cenzūros analizių padaugėjo po sovietinio režimo žlugimo, svarstymai apie

²¹ R. Koselleck, *The Practice of Conceptual History*, p. 263

²² N. Putinaitė, *Nenutrūkusi styga*, 7-8

²³ Ten pat, 162

cenzūrą, jos apibrėžimą ir cenzūros įtaką visuomeniniam bei politiniam gyvenimui egzistavo ir anksčiau. Pirmiausia prieš tiriant cenzūros įtaką bandoma apibrėžti, kas yra cenzūra. Nors atrodo, jog cenzūros apibrėžimo formulavimas neturėtų sukelti didelių teorinių diskusijų, tačiau visgi suformuluoti vieną cenzūros sąvoką, kuri tiktų skirtingų istorinių laikotarpių patirtims sutalpinti, yra ganėtinai sunku. Kaip teigė Helen Freshwater, nagrinėjusi skirtingus cenzūros apibrėžimus skirtingais istoriniais laikotarpiais, cenzūra yra pernelyg kompleksiškas dalykas, jog būtų galima nustatyti vieną jos apibrėžimą, tinkantį visiems laikams. Dėl šios priežasties cenzūros suvokimas turi būti nuolat permąstomas priklausomai nuo konteksto.²⁴ Teoriniu atspirties tašku daugeliui tyrimų apie cenzūrą yra M. Foucault filosofija apie diskursus ir jų ribojimą, pristatyta anksčiau ir naudojama kaip teorinis atspirties taškas ir šioje analizėje.

Pirmoji grupė mokslininkų cenzūros sampratą apibrėžia analizuodami cenzūros santykį su politiniu režimu. Cenzūros instituto egzistavimas esą parodo, jog vykdoma kalbos kontrolė leidžia išlikti silpniems politiniams režimams. Silpno politinio režimo išlikimas neįmanomas be organizuotai vykdomos kalbos kontrolės.²⁵ Tokia išvada prieinama ir tiriant sovietinę cenzūrą Lietuvoje – A. Streikaus teigimu, cenzūros mechanizmo veikimas buvo svarbi sovietinio režimo išlikimo sąlyga.²⁶ Visgi cenzūros negalima laikyti vienintele priežastimi, kodėl autoritariniai režimai išlieka. Vykdoma kalbos kontrolė yra viena iš priemonių, sąveikaujanti su kitomis režimo galia įtvirtinančiomis politikomis.²⁷

Antroji mokslininkų grupė cenzūros sampratą formuoja analizuodama cenzūros įtaką visuomenei. Cenzūros egzistavimas visuomenėje pasireiškia pagrindiniais dviem būdais: pašalinant tam tikras temas iš viešojo diskurso²⁸ arba perkuriant kalbėjimo būdą²⁹. Naikinanti cenzūros funkcija yra ganėtinai primityvi. Pastebėtina, kad tokiai cenzūrai nėra būtinas institucinis pagrindas, todėl šis cenzūros elementas gali pasireikšti bet kokiame politiniame režime. Šalinantis kai kurias temas cenzūros poveikis kaip tik gali būti sietinas su modernia liberaliąja demokratija, kurioje siekiant įgyvendinti apolitiškumą, kai kuriose srityse pradedamos riboti laisvos politinės diskusijos.³⁰

Kita vertus, kuriamoji cenzūros galia atsiskleidžia tik institucionalizuotos cenzūros sąlygomis. Ši institucionalizuotos galia itin stipriai adaptuoja viešąjį diskursą. Kuriamoji cenzūros įtaka pasireiškia

²⁴ H. Freshwater, "Towards a Redefinition of Censorship"

²⁵ J. M. Coetzee "Taking Offense", 1-33

²⁶ A. Streikus, *Minties kolektyvizacija*

²⁷ L. Gudaitis, „Uždusinti žodžiai“

²⁸ D. Davila, M. E. Barnes "Beyond censorship", 303-318

²⁹ D. Boyer, "Censorship as a Vocation", 511-545; H. Freshwater, "Towards a Redefinition of Censorship"; A. Messerer, "Orwell and the Soviet Union", 130-134; A. Sabonis, S. Sabonis, *Rašytojas ir cenzūra*; D. Satkauskytė, „Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje“, 13-30.

³⁰ D. Davila, M. E. Barnes "Beyond censorship", 303-318

viešojo diskurso pritaikymu prie politinio režimo ideologijos. Diskurso pritaikymo pasiekti galima netiesioginiu bei tiesioginiu cenzūros institucijos įsikišimu. Netiesioginis cenzūros institucijų veikimas dažniausiai įgalinamas „minkštosioms“ visuomenės kontrolės priemonėms sąveikaujant su „kietosiomis“. Tokiu atveju dažniausiai paveikiami kūrėjai, pradantys užsiimti savicenzūra³¹. Taigi taip cenzūra įgyja galią kurti, perkurti bei struktūruoti autorių. Iš savicenzūros elemento iškyla ir naujų turinio pateikimo formų bei kitoniško kalbėjimo būdo kūrimas. Būtent įžvalgos apie cenzūros įtvirtintus kalbėjimo būdo pokyčius yra, ko gero, dažniausiai sutinkamos analizėse apie cenzūrą Lietuvoje. Šis kalbėjimo būdo pokytis Lietuvoje pasireiškia naudojant vadinamą Ezopo kalbą³², kai įvairiomis kalbos priemonėmis, tokiomis kaip metaforos, autoriai bando perteikti cenzūruojamas idėjas. Ezopo kalbos tyrėjai kalba apie cenzūros įtaką turinio pateikimui, o ne pačiam turiniui bei visuomeniniam žinojimui. Kita vertus, tiesioginis cenzūros institucijų veikimas padeda ugdyti cenzūruotas bei ideologizuotas mintis turinčius žmones.³³ Geriausiai ši cenzūra pasireiškia darant įtaką švietimo praktikoms, kurių metu pasirūpinama teisingu ideologiniu jaunosios kartos ugdymu. Tokiu atveju ilgalaikėje perspektyvoje režimui neberekėtų rūpintis kalbos kontrole. Taip pat tiesioginis cenzūros veikimas daro įtaką idėjų sampratų kaitai bei bendro politinio žinojimo kūrimui.³⁴ Sovietinės cenzūros Lietuvoje įtakos tyrėjai pastebi, kad cenzūra kuria orvelišką naujakalbę, kurioje epitetų vartojimu siekiama sustiprinti sąvokų ideologinį atspalvį (pavyzdžiui, „kitaminčiai“ vadinami „liaudies priešais“, o „sovietinė santvarka“ – „klestinčiu socializmu“).³⁵ Tuo tarpu N. Putinaitė parodo, kad kalbos kontrolė darė poveikį ir politiniam visuomenės žinojimui.³⁶ Visgi atkreiptinas dėmesys, kad šiuose darbuose analizuojamos ne konkrečios idėjos, o specifinės visuomenei pateikiamos temos bei tekstai.

2. Tyrimo metodologija

Atliekamas tyrimas yra kokybinis. Šiam tyrimui yra svarbu ne tik kontekstas (cenzūros egzistavimas), bet ir bandymas suskirstyti „demokratijos“ sąvokai priskiriamas sampratas į tam tikrus

³¹ J. M. Coetzee, „Osip Mandelstam and the Stalin Ode“, 34-47; A. Sabonis, S. Sabonis, *Rašytojas ir cenzūra*.

³² D. Satkauskytė, „Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje“, 13-30; Paulius Jevsejevas, „Ezopo kalba: turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis“. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 73, 2014, 141-156.

³³ D. Boyer, „Censorship as a Vocation“, 511-545; A. Messerer, „Orwell and the Soviet Union“, 130-134.

³⁴ H. Freshwater, „Towards a Redefinition of Censorship“; N. Putinaitė, *Nenutrūkusi styga*; Aušra Jurgutienė, „Naujakalbė ir sovietiniai tabu“. Kn. Rimantas Kmita, Algis Kalėda, Dalia Satkauskytė (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra. Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 127-130

³⁵ A. Jurgutienė, *Naujakalbė ir sovietiniai tabu*, 127-130

³⁶ N. Putinaitė, *Nenutrūkusi styga*

bendrus laukus. Siekiant sugrupuoti „demokratijos“ sąvokai priskiriamas reikšmes skirtinguose leidiniuose skirtingais laikotarpiais, bus pasitelkiamas turinio analizės metodas bei duomenų kodavimas.

Turinio analizė pagal kodavimo schemas yra skirstoma į tris prieigas: tradicinę (*conventional*), nukreiptą (*directed*) ir suminę (*summative*), kurios iš esmės skiriasi kodavimo būdais.³⁷ Tradicinė prieiga analizuoja turimus duomenis bei atitinkamai įvardija kodus pagal duomenų turinį. Šiuo atveju nėra naudojami teorijų suformuoti kategorijų apibrėžimai, bet pats tyrėjas pagal turimus duomenis pats sukuria kodus bei kategorijas.³⁸ Nukreipta prieiga kodų sudarymui naudoja jau egzistuojančias teorijas. Taip pat teorijos naudojamos ir duomenų kategorizavimui.³⁹ Tuo tarpu suminė turinio analizės prieiga dažniausiai turimus tekstinius duomenis paverčia kiekybiniais duomenimis. Tokių analizių tikslas dažniausiai yra ne reikšmių, bet vartojimo analizė.⁴⁰ Šiam tyrimui bus pasitelktas tradicinės turinio analizės prieigos naudojamas duomenų kodavimas ir kategorizavimas. Tokiu būdu siekiama išvengti išankstinio nusistatymo, kokių duomenų ir reikšmių ieškoti egzistuojančiuose duomenyse. Taip pat tokiu būdu koduojant bei kategorizuojant duomenis didelis dėmesys turi būti skiriamas ne tik konkrečiai teksto ištraukai, kurioje nagrinėjama tiriamoji sąvoka, bet ir viso straipsnio turiniui. Analizuojant turinį kiekvieno straipsnio, kuriame panaudota „demokratijos“ sąvoka (galimos ir kitos sąvokos „demokratija“ formos: „demokratinis“, „demokratiškas“, „demokratizmas“, „demokratizacija“), žymimos pastabos bei parenkamos teksto dalys (kodai), įprasminančios pavartotos „demokratijos“ sąvokos reikšmę. Vėliau, susisteminus kodus, bandyta juos priskirti kelioms kategorijoms. Tokiu būdu išgrynintos „demokratijos“ sampratos kategorijos, būdingos kiekvienam tyrimo naudotam periodiniam leidiniui. Iš analizės pašalintos teksto ištraukos, kuriose „demokratijos“ sąvoka skirta partinių (pavyzdžiui, Demokratų partija JAV, socialdemokratai, krikščionys demokratai) bei visuomeninių (pavyzdžiui, Demokratinė studentų organizacija, Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdis) organizacijų pavadinimams išreikšti.

Pirminė tyrimo mintis buvo analizuoti tai, kokie koregavimai publicistiniuose leidiniuose buvo atlikti Glavlito cenzorių prieš išleidžiant juos į viešąjį diskursą. Remiantis L. Gudavičiaus ir A. Streikaus išvadomis, kad cenzūra bei pataisymai veikė ne tik per Glavlitą bei kitas oficialias už kalbos kontrolę atsakingas institucijas,⁴¹ atsisakyta minties ieškoti cenzorių pataisymų Glavlito archyvuose. Taigi dėl šios priežasties tyrimo objektai yra trys žurnalai, leisti lietuvių kalba Lietuvos okupacijos metais:

³⁷ Hsiu-Fang Hsieh, Sarah E. Shannon, “Three approaches to Qualitative Content Analysis“, *Qualitative Health Research*, 15 (9), 2005 gruodis, 1277

³⁸ H. F. Hsieh, S. E. Shannon, “Three approaches to Qualitative Content Analysis“, 1280

³⁹ Ten pat, 1281

⁴⁰ Ten pat, 1283

⁴¹ A. Streikus, *Minties kolektyvizacija*; L. Gudavičius, Uždusinti žodžiai.

žurnalas „Komunistas“, žurnalas „Aidai“ bei žurnalas „Aušra“. Šie žurnalai reprezentuoja skirtingai cenzūros paveiktą leidybą. Žurnalas „Komunistas“ reprezentuoja tiesiogiai cenzūros veikiamus periodinius leidinius. Žurnalas „Aušra“ reprezentuoja diskursą tų spaudos leidinių, kurie patyrė netiesioginę cenzūros įtaką ir kurie buvo leisti sovietinėje Lietuvoje pagrindyje, tokiu būdu apeinant tiesioginę cenzūros institucijos įtaką turiniui, tačiau skirtą cenzūruotoje aplinkoje gyvenančiai visuomenei. Tuo tarpu žurnalas „Aidai“ reprezentuoja su cenzūra neturinčio santykio leidinio turinį, skirtą laisvoje, o ne cenzūros formuojamoje visuomenėje gyvenantiems lietuvių išeiviams. Nagrinėjamas laikotarpis yra nuo 1956 metų, kai baigėsi cenzūros aparato Lietuvoje institucionalizacija⁴² iki 1990 metų, kai Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę uždaryta pagrindinė cenzūrą kontroliavusi įstaiga Glavlit.

Žurnalas „Komunistas“ pradėtas leisti dar 1918 metais Voroneže, vėliau leidyba perkelta į Daugpilį, Tilžę, Kauną, o galiausiai – į Vilnių. Su pertraukomis (žurnalas neleistas nuo 1933 metų iki 1940 metų bei nuo 1942 metų iki 1944 metų) šis žurnalas leistas iki 1990 metų. Nuo 1945 metų žurnalas leistas kas mėnesį, o nuo 1946 metų buvo leidžiami du numeriai per mėnesį – rusų bei lietuvių kalbomis.⁴³ Žurnalas „Komunistas“ (kartu su „Tiesa“) buvo pagrindinis Lietuvos komunistų partijos (LKP) centrinio komiteto (CK) spaudos leidinys. Suvokdama šio žurnalo svarbą ideologijos diegimui bei viešosios nuomonės formavimui, sovietų valdžia leidinio redaktoriais paskyrė oficialų diskursą gerai išmanančius asmenis.⁴⁴ Šio žurnalo redaktoriais tiriamu laikotarpiu buvo J. Karosas (1955-1961 m.), V. Niunka (1961-1970 m.), G. Zimanas (1971-1984 m.) bei A. Viršulis (1984-1990 m.).⁴⁵ Tiriamu laikotarpiu (nuo 1956 metų iki 1990 metų) buvo išleista 412 žurnalo numerių. Paskutinis numeris išleistas 1990 metų balandžio mėnesį. Šiam tyrimui naudoti visi tiriamu laikotarpiu išleisti mėnesiniai žurnalo „Komunistas“ numeriai (išskyrus 1962 metų gruodžio mėnesio numerį, kuris pasiekiamas tik rusų kalba).

Pagrindinis leidinys „Aušra“ pradėtas leisti 1975 metų spalio mėnesį. Dėl sunkių leidimo sąlygų ir nuolatinio persekiojimo, leidinys leistas ne periodiškai. „Aušros“ iniciatoriai buvo asmenys, leidę „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką“ (LKB Kronika). „LKB Kronikos“ redakcija nusprendė, kad reikėtų leisti „tautinio pobūdžio leidinį, kuriame iš krikščioniškų pozicijų būtų svarstomos pavergtos

⁴² A. Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 83

⁴³ Vytas Urbonas, „Komunistas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Komunistas-47217>> [žiūrėta 2019 03 31]

⁴⁴ A. Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 207

⁴⁵ V. Urbonas, „Komunistas“. <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Komunistas-47217>> [žiūrėta 2019 03 31]

Lietuvos aktualijos“.⁴⁶ „Aušros“ tikslas buvo išsaugoti lietuvių ir tikėjimą, prikelti istorinę atmintį, puoselėti tautinę vienybę bei propaguoti gimtąją kalbą.⁴⁷ Leidinio pavadinimas pasirinktas norint simboliškai susieti naujo pagrindinio leidinio tikslus su tautinį atgimimą žadinusiu Jono Basanavičiaus inicijuotu leidiniu „Aušra“.⁴⁸ Leidinys kartu su „LKB Kronika“ buvo slapta perduodamas į užsienį, kur vėliau buvo iš naujo parengiamas spaudais ir leidžiamas atskirais tomiais bei buvo transliuojamas per užsienio radiją.⁴⁹ Pirmuosius „Aušros“ numerius redagavo „LKB Kronikos“ redaktorius kunigas Sigitas Tamkevičius. Nuo šeštojo numerio „Aušros“ redaktoriais buvo kunigas Lionginas Kunevičius.⁵⁰ „Aušros“ leidybą nutraukė įsibėgėjęs Atgimimo sąjūdis⁵¹ ir 1988 m. buvo išleistas paskutinis pagrindinės „Aušros“ numeris. Šiam tyrimui naudoti 35 „Aušros“ numeriai, išleisti nuo 1975 metų spalio iki 1983 metų vasario bei laisvai prieinami internetinėje žurnalo „Aušra“ saugykloje. Devyni žurnalo numeriai yra saugomi Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje (8 nr. iš jų išleisti nuo 1983 m. iki 1985 m., 1 nr. – 1987 m. rugsėjį), tačiau įvertinus tai, kad didžioji dalis saugomų žurnalų nesutampa su režimo vykdyta pertvarka, ir padarius prielaidą, kad tokiu atveju turinys neturėtų būti taip smarkiai pakitęs, kad keistų šio tyrimo išvadas, nuspręsta apsiriboti 35 „Aušros“ numerių analize.

Išėjimo žurnalas „Aidai“ pradėtas leisti 1944 metais Miunchene, o nuo 1949 metų leistas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tai buvo lietuvių išėjimo kultūros žurnalas, siekęs plėtoti katalikiškos intelektualinės kultūros tradicijas.⁵² Žurnale buvo plėtojamos ne tik kultūros, bet ir istorijos bei politikos temos, išėjimui buvo pristatomi sovietų okupacijos padariniai Lietuvoje.⁵³ Žurnalas iki 1982 metų leistas kartą per mėnesį (išskyrus liepos ir rugpjūčio mėnesius), 1982-1985 metais – kas du mėnesius, o nuo 1986 metų iki 1991 metų leistas kas ketvirtį. Nuo 1992 metų „Aidų“ leidimas buvo perkeltas į Lietuvą ir žurnalas susijungė su „Naujuoju Židiniu“.⁵⁴ Šio žurnalo redaktoriais tiriamu laikotarpiu buvo Antanas Vaičiulaitis (1950-1964 m.), Juozas Girnius (1964-1980 m.) bei Leonardas Andriekus (1980-1991 m.).

⁴⁶ Sigitas Tamkevičius, „Atgimstant „Aušrai““. Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika.

<<http://www.lkbkronika.lt/index.php/apie-kronikas2/904-atgimstant-ausrai>> [žiūrėta 2019 03 29]

⁴⁷ Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė, *Aušros sūnus. Kunigo Liongino Kunevičiaus gyvenimo ir veiklos kelias*, Kaunas, 2006, 131

⁴⁸ E. Biliūtė-Aleknavičienė, *Aušros sūnus*, 129-130

⁴⁹ Sigitas Tamkevičius, „LKB Kronika nr. 19 ir Aušra Nr. 1 (41)“. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. Kovų už laisvę istorija ir dabartis <<http://www.lkbkronika.lt/index.php/35-kronika/923-lkb-kronika-nr-19-ir-ausra-nr-1>> [žiūrėta 2019 03 23]; E. Biliūtė-Aleknavičienė, *Aušros sūnus*, 130

⁵⁰ S. Tamkevičius, „LKB Kronika nr. 19 ir Aušra Nr. 1 (41)“. <<http://www.lkbkronika.lt/index.php/35-kronika/923-lkb-kronika-nr-19-ir-ausra-nr-1>> [žiūrėta 2019 03 23]

⁵¹ E. Biliūtė-Aleknavičienė, *Aušros sūnus*, 156

⁵² Benediktas Jurčys, „Aidai.eu apžvalga. Aidų skaitmeninimas“. Aidai. Mėnesinis kultūros žurnalas. <www.aidai.eu> [žiūrėta 2019 03 25]

⁵³ Dainius Sobeckis, „Lietuvių diasporos kultūrinė spauda: žurnalo „Aidai“ tendencijos ir transformacijos“. *Soter: religijos mokslo žurnalas*, 41 (69), 2012, 107 <<https://hdl.handle.net/20.500.12259/33230>> [žiūrėta 2019 03 29]

⁵⁴ Benediktas Jurčys, „Aidai.eu apžvalga. Aidų skaitmeninimas“. <www.aidai.eu> [žiūrėta 2019 03 25]

Tiriamu laikotarpiu (nuo 1956 metų iki 1990 metų) buvo išleisti 295 žurnalo „Aidai“ numeriai, naudoti tyrimo metu.

Norint ištirti institucionalizuotos cenzūros įtaką „demokratijos“ sąvokos raidai yra gali būti svarbu atkreipti dėmesį į pačios cenzūros institucijos veiklos raidą. Susisteminus A. Streikaus ir A. Skorupsko istorines sovietinės ideologinės cenzūros analizes, cenzūros raida tiriamuoju laikotarpiu nuo 1956 m. iki 1990 m. sovietinėje Lietuvoje suskirstyta į keturis etapus. Ši cenzūros institucijų įtakos raida gali būti atramos tašku, siekiant paaiškinti turinio pokyčius.

1) 1956-1963 metai. Cenzūros institucionalizavimas bei stiprėjimas. Pagrindinės cenzūros užduotys: kultūrinės temos, ideologinio politiškumo ugdymas, tautinio naratyvo silpninimas ir istorinių temų šalinimas. 1956 m. viešojo diskurso kontrolės sustiprinimu po asmens kulto pasmerkimo ir pereinamojo laisvėjimo laikotarpio liberalizacijos vėl susirūpinta dėl sukilimo Vengrijoje, kurį, manyta, paskatino intelektualų išlaisvėjimas.⁵⁵ Cenzūros institucionalizavimas turėjo pakeisti diktatoriaus teroro baimę kaip politinio režimo stabilumą užtikrinančią priemonę.⁵⁶

2) 1964-1966 metai. Pereinamasis laikotarpis, tarpuvaldžio sukelta liberalizacija. Pagrindinės cenzūros užduotys: smulkių politinio pobūdžio iškraipymų redagavimas. Prie cenzūros institucijų silpnėjimo prisidėjo ne tik vadovų kaita, bet ir struktūrinės institucijos permainos, kadangi Glavlitas (pagrindinė institucija, atsakinga už kalbos kontrolę) neteko savarankiškos struktūros.⁵⁷

3) 1967-1985 metai. Cenzūros epopėja. Pagrindiniai cenzūros bruožai: nulinė tolerancija religinėms temoms bei su oficialia pozicija nesutampančioms idėjoms, kova prieš nacionalines idėjas, visos viešosios kontrolės stiprinimas.⁵⁸ Sugriežtėjo bausmės leidyklų vadovams už prasižengimus, todėl buvo bijoma praleisti bet kokius ideologinius nukrypimus. Reaguojant į R. Kalantos susideginimą, išplėsta Glavlito ir KGB kontrolė. Po Leonido Brežnevo mirties 1982 metais suintensyvėjo socialinės kritikos oficialioje erdvėje varžymai.⁵⁹

4) 1986-1990 metai. Lėta cenzūros mirtis. Pagrindiniai bruožai: viešumo didinimas, redaguojamos valstybinės ir karinės paslaptys. Po Michailo Gorbačiovo pranešimo SSKP XXVII suvažiavime nutarta imtis reformų, didinančių žiniasklaidos viešumą. Glavlito vadovybė stengėsi išlaikyti savo galias

⁵⁵ A. Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 81

⁵⁶ Ten pat, 83

⁵⁷ Ten pat, 89

⁵⁸ Andrius Skorupskas, „Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964-1989 m.)“. *Genocidas ir rezistencija*, 1 (17), 2005, 107-119

⁵⁹ A. Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 96-114

kontroliuodama užsienyje leidžiamos literatūros patekimą į Sovietų Sąjungą, tačiau realios galios viešajai erdvei cenzūros institucijos nebeturėjo.⁶⁰

Taigi šiame darbe, remiantis turinio analizės metodologija, tiriamos „demokratijos“ sąvokai suteikiamos prasmės žurnaluose „Komunistas“, „Aušra“ ir „Aidai“. Bandant paaiškinti atrastas „demokratijai“ suteikiamų prasmių slinktis (jeigu šios bus rastos), bus remiamasi cenzūros institucijų raida.

3. Apie tris *demokratijos* idėjas: „Komunisto“, „Aušros“ ir „Aidų“ analizė

3.1. „Komunistas“ – darbininkų demokratija

Žurnale „Komunistas“ nepristatoma apibendrinta demokratijos samprata. Diskurse išsiskiria dvi pagrindinės demokratijos rūšys, kurios yra supriešinamos: buržuazinė ir socialistinė demokratijos. Sovietinė demokratija pripažįstama socialistine – tobulesne – demokratijos forma, o buržuazinė demokratija pristatoma atkreipiant dėmesį į jos netobulumus. Šioje dalyje pateikiama socialistinėje demokratijoje veikiančių subjektų analizė. Dažniausiai kaip pagrindinis socialistinės demokratijos subjektas išskiriamos socialinės klasės. Pagrindinis vaidmuo kuriant (socialistinę) demokratiją suteikiamas darbininkų klasei (ir, atitinkamai, senąją buržuazinę demokratiją kuria buržuazija). Pastebėtina, kad be socialinių klasių kovos ir socialinių įtampų socialistinės demokratijos įgyvendinimas yra neįmanomas.⁶¹ Proletarų klasė, tapusi organizuota bei vieninga grupe, yra atsakinga už demokratinės revoliucijos surengimą prieš išnaudojančiąją klasę. Nuo demokratinės revoliucijos, surengtos darbininkų klasės, pradedamas socialistinės demokratijos ir socializmo kūrimas visuomenėje.⁶² Prie darbininkų klasės kuriant socialistinę demokratiją prisideda ir kita išnaudojamoji klasė – valstietija. („Jis įtikinamai parodė, kad, greta pagrindinės varomosios revoliucijos jėgos - darbininkų klasės, - labai svarbų vaidmenį revoliucinėje kovoje turi suvaidinti valstietija.“⁶³) Šios išnaudojamosios klasės vieningai kovoja prieš išnaudotojų kapitalistų klasę. Visgi apylygis valstietijos vaidmuo padedant darbininkų klasei revoliucijos metu yra pažymimas tik iki 1970 metų. Vėliau valstietijos ir proletariato klasių santykiai kinta,

⁶⁰ Ten pat, 116-118

⁶¹ V. Bikuličius, „Neblystanti Lenino minčių šviesa“. *Komunistas. Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto žurnalas*, 1 (583), 1973, 49

⁶² „Lietuvos bolševikai kovoje už Didžiojo Spalio pergalę. Medžiaga TSKP istorijos VII ir VIII tomams studijuoti“. *Komunistas*, 10 (424), 1959, 32; „Už kūrybinio marksizmo-leninizmo pergalę prieš pasaulinio komunistinio judėjimo kurso reviziją“. *Komunistas*, 9 (471), 1963, 8

⁶³ „Vladimiro Lenino gimimo 100-osioms metinėms. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto Tezės“. *Komunistas*, 1, 1970, 8

atitinkamai daugiau galios suteikiant darbininkų klasei („Lenino parengtas socializmo pastatymo mūsų šalyje planas kėlė uždavinį visokeriopai stiprinti proletariato diktatūrą ir jos pagrindą – darbininkų ir valstiečių sąjungą, kurioje vadovaujamas vaidmuo tenka darbininkų klasei“⁶⁴), kol galiausiai vėlyvajame sovietmetyje valstiečių klasės vaidmuo prisidedant prie demokratijos kūrimo nebėra ryškus, o valstietijos vaidmuo yra dalyvauti „visuomeninėje gamyboje“⁶⁵.

Socialistinėje demokratijoje remiamasi plačia darbininkų klase ir siekiama, kad ši masė aktyviai dalyvaudama organizacijų, darbo tarybų ir susirinkimų prisidėtų prie demokratijos įgyvendinimo bei tobulinimo. Darbininkų klasės dalyvavimas organizacijose prisideda prie nusistovėjusių socialinių bei ekonominių santykių kaitos ir visuomeninio sąmoningumo augimo.⁶⁶ Vadinasi, demokratinės institucijos nėra vertingos pačios savaime. Jų vertė priklauso nuo gebėjimo paveikti žmonių tarpusavio santykius. Komunistų partijos padedama, darbo žmonių masė dalyvauja ūkio valdyme. Šis dalyvavimas ekonominės veiklos planavime bei organizavime ne tik prisideda prie demokratijos augimo bei įgyvendinimo, bet ir yra socialistinės demokratijos veiklos kryptis.⁶⁷ („Brandaus socializmo etape, visaliaudinės valstybės sąlygomis vis platesnis ir aktyvesnis darbo žmonių masių dalyvavimas, valdant šalies gyvenimą, tvirtai įaugo kaip centrinė tarybinės visuomenės politinio vystymosi kryptis.“⁶⁸) Būtent darbininkų klasės atstovų aktyvus dalyvavimas organizacijų veiklose ir rinkimuose laikomas požymiu, leidžiančiu spręsti, ar socialistinė demokratija veikia tinkamai bei sustiprina socialistinę demokratiją. („Rinkiminė kampanija akivaizdžiai byloja, kad mūsų demokratija savo esme – veikianti, dirbanti demokratija. Visu savo vidiniu gyvenimu ji rodo tikro socialistinio demokratizmo, organiško neatimamų teisių ir būtinų pareigų derinimo pavyzdį. Dabar, kai darbo žmonių masės ne tik dalyvauja balsuojant, bet ir aktyviai įsijungia į visų lygių Tarybų veiklą, kaip niekada anksčiau padidėjo partinių, profsajungų, komjaunimo organizacijų vaidmuo organizuojant rinkiminę kampaniją.“⁶⁹) Aktyvus dalyvavimas organizacijose įtvirtina socialistinės demokratijos principą – kolektyvinį sprendimo priėmimą. Šis demokratinis principas turi būti įgalintas priimant teisingus sprendimus visose kolektyvo gyvenimui įtaką darančiose srityse – socialinėje, visuomeninėje bei ekonominėje srityse.⁷⁰ Atrodo, kad socialistinė

⁶⁴ V. Bikuličius, „Neblėstanti Lenino minčių šviesa“. *Komunistas*, 1 (583), 1973, 49

⁶⁵ Petras Griškevičius, „Darbo žmonių avangarde“. *Komunistas*, 1, 1985, 9

⁶⁶ V. Germanas, „Pagrindinė brandaus socializmo jėga“. *Komunistas*, 1 (655), 1979, 25; „Vladimiro Lenino gimimo 100-osioms metinėms. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto tezės“. *Komunistas*, 1, 1970, 12

⁶⁷ E. Ozarskis, „Pramonės valdymo organizavimas“. *Komunistas*, 9 (471), 1963, 55; „Marksizmas ir žmonijos pažanga“. *Komunistas*, 4 (526), 1968, 6

⁶⁸ L. Brežnevas, „Istorinis etapas kelyje į komunizmą“. *Komunistas*, 1 (643), 1978, 7

⁶⁹ „Socialistinės demokratijos veiksmingumas“. *Komunistas*, 1, 1985, 4

⁷⁰ M. Bartninkas, R. Cemnolonskis, „Kai mokslas diegiamas pagal komandą“. *Komunistas*, 1 (763), 1988, 51; V. Martinkus, „Ir žodžio tiesa, ir jo grožis“. *Komunistas*, 1 (763), 1988, 70

demokratija išsiskiria savo politiniu brandumu bei kultūra. Šis pranašumas prieš kitas valdymo formas pasireiškia tuo, kad svarbiausi klausimai, susiję su ekonomikos, kultūros bei socialinės srities vystymu, svarstomi kolektyvuose. („Darbininkai, kolūkiečiai ir inteligentija kartu su deputatais svarsto pirmajai reikšmės klausimus, susijusius su respublikos ekonomikos, kultūros bei socialiniu vystymu. Toks politinio brandumo, politinės kultūros rodiklis yra būdingas tik socialistinei demokratijai.“⁷¹)

Darbininkų klasės valdymas taip pat yra ir vienas pagrindinių socialistinės demokratijos bruožų. Darbininkų diktatūros valdymas įtvirtina socialistinės demokratijos principą, kad demokratija yra daugumos valdžia, nukreipta prieš išnaudotojų mažumą.⁷² Socialistinėje demokratijoje yra aiškus priešas – išnaudotojų klasė – ir ryškus protagonistas, kovotojas – darbininkų klasė, todėl socialistinės demokratijos principas yra laisvių ir teisių suteikimas kovotojų prieš išnaudojimą, t. y. darbininkų klasei. Kitas socialistinės demokratijos principas yra valdymo centralizacija. Centralizacija įgyvendinama ekonominėje (vykdant planinę ekonomiką, planinį ūkių valdymą)⁷³, politinėje (partijos centralizacija) srityse. Socialistinė demokratija yra skirta darbo žmonėms ir turi įtvirtinti darbo liaudies valdžią bei laisvę nuo ekonominio ir dvasinio kapitalo išnaudojimo.⁷⁴ Dėl šios priežasties socialistinė demokratija siekia, kad gamybos priemonės taptų liaudies nuosavybe.⁷⁵

Visgi nuo 1989 metų demokratinė socialistinė valstybė pristatoma šiek tiek kitaip. Atsiribojama nuo proletariato diktatūros apibrėžimo ir teigiama, kad demokratinė socialistinė valstybė yra tokia, kurioje vyrauja politinių organizacijų santarvė, savarankiškumas, sprendžiami opūs socialiniai klausimai. Šios valstybės pagrindas yra laisvi visuomenės atstovų rinkimai, kuriuose kandidatai išrenkami pagal turimas kompetencijas, pasiekimus bei išsikeltus tikslus.⁷⁶ Iki tol vyravęs demokratinis centralizmas, kai partijos vidinė kontrolė buvo centralizuota, keičiamas individualumo ir įvairių nuomonių skatinimu.⁷⁷ Toks demokratizacijos procesas „apverčia“ hierarchijos piramidę partijoje ir sudaro galimybę pasiūlymams kilti iš apatinių, o ne valdančiųjų, partijos sluoksnių.⁷⁸ Demokratijos bruožams priskiriama

⁷¹ V. Germanas, „Pagrindinė brandaus socializmo jėga“. *Komunistas*, 1 (655), 1979, 25

⁷² P. Bernatavičius, „Pasaulinė socializmo sistema - pažangos ir taikos nešėja“. *Komunistas*, 01 (739), 1986, 20-21

⁷³ „Vladimiro Lenino gimimo 100-osioms metinėms. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto tezės“. *Komunistas*, 1, 1970, 12; „Neišardoma partijos ir liaudies vienybė“. *Komunistas*, 7, 1957, 4

⁷⁴ „Su Lenino vėliava“. *Komunistas*, 4, 1970, 2

⁷⁵ „Vladimiro Lenino gimimo 100-osioms metinėms. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto tezės“. *Komunistas*, 1, 1970, 12

⁷⁶ „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto kreipimasis į visus rinkėjus, partines ir visuomenines organizacijas bei judėjimus, darbo kolektyvus“. *Komunistas*, 1 (787), 1990, 3

⁷⁷ „Sugrįžkime prie pastoviųjų vertybių“. *Komunistas*, 1 (787), 1990, 15

⁷⁸ Algirdas Kunčinas, „Nori patikrinti žmogų – suteik jam valdžią“. *Komunistas*, 1 (787), 1990, 13

pagarba įvairioms nuomonėms, tačiau pabrėžiama, kad ši pagarba neturi reikšti pritarimo. Taigi, vėlyvuoju sovietmečiu demokratija pasižymi nuomonių pliuralizmu.⁷⁹

Kitas subjektas, veikiantis demokratinėje santvarkoje, yra tauta. Visgi tauta žurnale „Komunistas“ dažniausiai suprantama kaip politinėje ir socialinėje sferose vienijamas politinis žmonių junginys, o ne etninės kilmės ir kultūros vienijama etninė tauta.⁸⁰ Dėl šios priežasties neretai tautos ir liaudies vaidmuo sutampa bei šios sąvokos vartojamos kaip apibūdinančios tapatų žmonių junginį. Tautos vaidmuo demokratijoje dažniausiai tapatinamas su tarptautine politika. Tautų bendradarbiavimas siejamas su demokratijos stiprinimu tarptautinėje erdvėje.⁸¹ Tautos remia viena kitą kovoje dėl demokratijos ir kovoje prieš išnaudojimą. Visas tautas sieja tikslas gyventi laisvoje nuo gamybinės priespaudos valstybėje. Tad demokratinės tautos vaidmuo yra išlaikyti tarptautinius ryšius, ieškoti bendrų sąveikų su kitomis tautomis bei remti dėl išsilaisvinimo ir demokratijos kovojančias kitas tautas.⁸² Kadangi tautos yra jungiamos ne kultūriniu pagrindu, siekis išsilaisvinti nuo kultūrinės ar politinės priespaudos joms nėra aktualus – svarbiausiu elementu tampa ekonominė, kapitalistinė priespauda prieš darbo liaudį. Tautų vienybė bei bendradarbiavimas tarptautinėje erdvėje veikia kaip taikos, demokratijos bei socializmo apsauga.⁸³

Kaip demokratijoje veikiantis subjektas taip pat yra išskiriama partija. Ši organizacija turi kelias specialias užduotis socialistinėje demokratijoje. Partijos pagrindinis tikslas yra sutelkti proletariato klasę į kovą dėl demokratijos. Partija turi rūpintis šios klasės ugdymu bei koordinavimu tolimesnėje kovoje dėl išsilaisvinimo nuo priespaudos.⁸⁴ Socialistinėje demokratijoje vyraujantis vienpartiškas susiklosto istoriškai, kadangi komunistų partija yra vienintelė partija, gebanti tinkamai atstovauti darbininkų klasės interesus ir užtikrinti jų kovos prieš išnaudojimą pergalę,⁸⁵ todėl komunistų partija įkūnija socialistinės demokratijos idealus. Taip pat partijos uždavinys yra darbininkų klasės atstovavimas politiniame lygmenyje. Partija atsakinga už politinį atstovavimą, kadangi ekonominėje, socialinėje ir visuomeninėje srityse partija bei organizacijos tik įgalina darbininkų klasės sutelkimą – darbininkų klasė, aktyviai dalyvaudama veiklose, pati rūpinasi savimi šiose gyvenimo srityse.⁸⁶ Ji yra savotiškas mediatorius tarp

⁷⁹ „Sugrįžkime prie pastoviųjų vertybių“. *Komunistas*, 1 (787), 1990, 16

⁸⁰ Nerija Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai, 2004, 108-114

⁸¹ „Neišardoma partijos ir liaudies vienybė“. *Komunistas*, 7, 1957, 4

⁸² „Didžioji tarybinė liaudies šventė“. *Komunistas*, 10 (424), 1959, 6

⁸³ J. Rudzinskas, „Socializmas suartina tautas“. *Komunistas*, 7 (433), 1960, 24

⁸⁴ „Vladimiro Lenino gimimo 100-osioms metinėms. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto tezės“.

Komunistas, 1, 1970, 12

⁸⁵ „Tarptautiniai santykiai ir ideologinė kova“. *Komunistas*, 1 (595), 1974, 23

⁸⁶ Ten pat, 24

valstybės ir liaudies. Dėl šios priežasties partija privalo palaikyti artimus bei visuotinius santykius su liaudimi.⁸⁷ Visgi nors partijos vaidmuo yra daugiau visuomenės narių ugdymas, sutelkimas bei atstovavimas, galima išvelgti ir nuomonių, jog būtent partijos veikla įtvirtina socialistinės demokratijos vystymąsi. („Socialistinio valstybingumo ir socialistinės demokratijos vystymas – procesas, kuriame pagrindinis vaidmuo tenka Komunistų partijai.“⁸⁸)

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad tik pačioje tiriamojo laikotarpio pabaigoje, nuo 1990 metų, pastebimas naujo subjekto – individo – veikimas demokratijoje. Šio subjekto reikšmė išskiriama 1990 metų sausio mėnesio numeryje pateiktame interviu su Lietuvos Komunistų partijos XX suvažiavimo delegatu Biržų rajono statybos organizacijos pirminės partinės organizacijos sekretoriumi Algirdu Šakaliniu. Individualus subjektas pakeičia iki tol vyravusius kolektyvinius subjektus. Pradedamas skatinti individualus dalyvavimas organizacijų veikloje, remiantis ne socialinės klasės, o pažiūrų atitikimu. Taip pat individo veikimas skatinamas ir partijos organizacijoje. Tokiu būdu tikimasi padidinti nuomonių įvairovę partijos vidinėje veikloje. Kritikuojamas iki tol vyravęs siekis nuasmeninti žmogų ir paversti visus vienodomis kolektyvo dalimis. („Kuo labiau nuasmenintas žmogus, tuo abejingesnis jis gyvenimui. Iš partinių organizacijų vis buvo reikalaujama kovoti su individualybės apraiškomis. Individualybę bandyta suniveluoti, paversti mechanškai judančia detale beasmenėje visuomenės mašinoje.“⁸⁹) Visgi tame pačiame žurnalo numeryje pateiktame „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto kreipimesi į visus rinkėjus, partines ir visuomenines organizacijas bei judėjimus, darbo kolektyvus“ akcentuojama, kad persitvarkiusios Lietuvos Komunistų partijos tikslu išlieka socialistinės demokratijos kūrimas, o šis valdymo būdas yra etninės lietuvių tautos norų išdava. („Lietuvos Komunistų partija, pradedanti savarankišką kelią, pasirengusi drauge su kitomis pažangos jėgomis įgyvendinti lietuvių tautos ir visų Lietuvos žmonių lūkesčius, kurti nepriklausomą, demokratinę socialistinę valstybę.“⁹⁰)

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad socialistinė demokratija nėra galutinis visuomenės tikslas. Darbininkų revoliucijos metu įtvirtintas valstybės valdymo būdas yra tarpinė stadija, padedanti kurti socialistinę valstybę bei visuomenę.⁹¹ Taigi, demokratija yra tarpinė visuomenės būseną, kurios

⁸⁷ J. Bielinis, „Socialistinės kultūros raida ir jos vaidmens komunizmo statyboje didėjimas“. *Komunistas*, 1, 1980, 24

⁸⁸ L. Brežnevas, „Istorinis etapas kelyje į komunizmą“. *Komunistas*, 1 (643), 1978, 11

⁸⁹ „Sugrįžkime prie pastoviųjų vertybių“. *Komunistas*, 1 (787), 1990, 17

⁹⁰ „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto kreipimasis į visus rinkėjus, partines ir visuomenines organizacijas bei judėjimus, darbo kolektyvus“. *Komunistas*, 1 (787), 1990, 3

⁹¹ J. Novopašinas, „Realusis socializmas: poveikis pasauliniam revoliuciniam procesui“. *Komunistas*, 1 (703), 1983, 65; B. Dundulis, J. Dobrovolskas, A. Rakūnas, „Lietuvos TSR istorija“. *Komunistas*, 1980 1, 75

padedama darbininkų klasė siekia socializmo įgyvendinimo ir demokratijos vartimo „post-demokratija“. Būtent siekis sukurti socializmą skatina įgyvendinti demokratinis principus. Socializmo kaip pagrindinio visuomenės tikslo dėka įgalinama tikroji visų demokratijoje dalyvaujančių subjektų lygybė politinėje, ekonominėje ir socialinėje plotmėse.⁹² Dėl tos priežasties, kad partija yra socialistinėje demokratijoje veikiantis subjektas, atsakingas už tarpininkavimą tarp darbininkų klasės ir valdžios, partijos veiklos tobulinimas taip pat prisideda prie tinkamo demokratijos veikimo. Partiją tobulinti labiausiai padeda partinės drausmės bei asmeninės partijos vadovų atsakomybės didinimas ir partijos viduje įgalintas kritikos ir savikritikos elementas.⁹³ Toks partijos tobulinimo būdas yra glaudžiai susijęs su demokratinio centralizmo principu. „Komunisto“ žodžiais tariant, „kurdamas ir įdiegdamas į praktiką demokratinio centralizmo principą, V. Leninas teikė didelę reikšmę kolegialumo ir vienvaldiškumo derinimui šio principo ribose, vadovaujant komunistinei statybai. Numatydamas kolektyvumo, kolegialumo reikšmę valdyme, V. Leninas kartu reikalavo asmeninės vadovo atsakomybės už pavestą darbą. Visų šių valstybinių organų ir nevalstybinių organizacijų priešakyje V. Leninas statė marksistinę partiją – kovingąjį darbo žmonių avangardą, be kurio negalima moksliskai vadovauti komunistinei statybai.“⁹⁴

Siekiant įtvirtinti socialistinės demokratijos stabilumą ir principų įgyvendinimą, privaloma rūpintis pasaulėžiūrinio gyventojų ugdymu. Ideologiškai ugdant gyventojus užtikrinama, kad socialistinis gyvenimo būdas nenukryptų nuo partijos nustatytų normų, o gyventojai turėtų tvirtus komunistinius įsitikinimus.⁹⁵ Tokiu atveju socialistinėje demokratijoje būtų išvengiama vidinių krizių, kylančių dėl netinkamo valstybės ideologinio tikslo suvokimo. Dar vienas būdas skatinti demokratijos principų įgyvendinimą yra bendravimas su opozicinėmis jėgomis. Visgi šis būdas nėra skirtas visoms socialistinėms demokratijoms. Bendravimas su opozicinėmis jėgomis gali būti veiksmingas režimo pokyčius bei vidaus politikos krizes išgyvenančiose valstybėse.⁹⁶

Kaip socialistinei demokratijai priešingas režimas yra pristatomos Vakarų valstybių buržuazinės demokratijos. Tokia demokratijos forma apibūdinama kaip nedemokratiška, nes dauguma principų yra taikoma tik formaliai. Viena pagrindinių priežasčių, lemiančių buržuazinių demokratijų formalumą, yra klasių kovos paneigimas. („Revoliucijos priešai visuomet stengėsi diskredituoti leninines proletariato diktatūros ir socialistinės demokratijos idėjinės koncepcijas ir jų įgyvendinimo praktiką Tarybų

⁹² V. Lazutka, „Strateginis kursas: socializmo raidos spartinimas“. *Komunistas*, 1 (763), 1986, 14

⁹³ „Tarybų Sąjungos komunistų partijos XXII suvažiavimas“. *Komunistas*, 4, 1961, 10

⁹⁴ „Į pagalbą propagandistui“. *Komunistas*, 9 (495), 1965, 20

⁹⁵ G. Zimanas, „Idėjinio įsitikinimo, ryžtingumo ir sugebėjimostatyti komunizmą ugdymas“. *Komunistas*, 1 (655), 1979, 54

⁹⁶ V. Liauška, „Centrinė Amerika: taika pasirašyta, karas nesiliauja“. *Komunistas*, 01 (763), 1988, 91

Sajungoje ir kitose socializmo šalyse. Oportunistai perša masėms abstraktaus humanizmo, „grynos“ demokratijos idėjas, iš esmės paneigdami klasių kovą ir, suprantama, pasitarnaudami tarptautinės reakcijos jėgoms.⁹⁷) Paneigusios klasių kovą valstybės įteisina veikimą didžiųjų įmonių – kapitalų – naudai. Toks valstybės veikimas pažeidžia principą, teigiantį, jog suverenas priklauso liaudžiai ir demokratinė valstybė turi veikti liaudies – o ypač išnaudojamosios klasės – interesų naudai. Demokratija turi užtikrinti darbo žmogaus dvasinį, politinį ir idėjinį augimą, tačiau nesiekiant patenkinti liaudies interesų šio uždavinio įgyvendinimas tampa neįmanomu. Dėl šios priežasties Vakarų demokratija yra monopolijų mažumos diktatūra prieš darbininkų daugumą,⁹⁸ kurioje neįmanoma užtikrinti socialinės lygybės, o visuomeninę padėtį neretai nulemia turtai.⁹⁹

Antra priežastis, kodėl Vakarų valstybių politika yra antidemokratinė, yra individualizmo sureikšminimas.¹⁰⁰ Jeigu asmenybė netraktuojama kaip integrali visuomenės dalis, jis nebegali kolektyviai dalyvauti visuomeninės reikšmės klausimų svarstymuose bei sprendimų priėmime. Toks itin suasmenintas, suindividualizuotas, nuo kolektyvo atskirtas žmogus siekia savo, o ne bendrą visuomenei ar išnaudojamųjų klasei interesų.

Taip pat Vakarų buržuazinės demokratijos negeba užtikrinti galimybės visiems piliečiams naudotis demokratinėmis laisvėmis ir teisėmis. Svarbiausia šio negebėjimo priežastis yra neįtvirtinamos lygios ekonominės teisės. Vakarų buržuazinės demokratijos neužtikrina piliečių ekonominės gerovės, todėl demokratijos „vaisiais“ negali pasinaudoti visi gyventojai. („Jų aiškinimu, buržuazijos valdomoje Lietuvoje, esą, demokratija naudojosi visi gyventojai. O kaip buvo iš tikrųjų? Krašte buvo apie 70 tūkst. bedarbių bei pusiau bedarbių, pasmerktų skurdui ir vargui, daugiau kaip 400 tūkst. beraščių bei mažaraščių, paliktų visiškam tamsumui, 100 tūkst. žmonių turėjo išvykti svetur ieškoti darbo ir duonos. Taip atrodė buržuazinės laisvės.“¹⁰¹) Taip pat Vakarų valstybių valdymas per daug iškelia militaristinio aspekto, o ne ekonominių teisių suteikimą liaudžiai. Didesnės valstybinės lėšos Vakarų demokratijose yra skiriamos kariuomenės sluoksnio išlaikymui bei didinamai militarizacijai nei skurstantiems visuomenės sluoksniams.¹⁰²

⁹⁷ „Su Lenino vėliava“. *Komunistas*, 4, 1970, 3

⁹⁸ „Konstitucinių teisių pažeidėjimai“. *Komunistas*, 1 (703), 1983, 86; „Dėkingiausias uždavinys“. *Komunistas*, 1 (715), 1984, 6; B. Ponomariovas, „V. Leninas – didysis revoliucinės epochos vadas“. *Komunistas*, 2, 1970, 10

⁹⁹ „Gaivinanti Lenino genijaus jėga“. *Komunistas*, 1 (595), 1974, 7

¹⁰⁰ „Tarptautiniai santykiai ir ideologinė kova“, 1 (595), 1974, 24

¹⁰¹ V. Germanas, „Pagrindinė brandaus socializmo jėga“. *Komunistas*, 1 (655), 1979, 25

¹⁰² V. Liauška, „Centrinė Amerika: taika pasirašyta, karas nesiliauja“. *Komunistas*, 1 (763), 1988, 90

Nedemokratiškumo ir netgi anti-demokratiškumo apraiškų aptinkama ir pačioje Sovietų Sąjungoje. Socialistinei demokratijai priešingus veiksmus skatina įvairios religinės bendruomenės. Visos religinės bendruomenės prieštarauja demokratiniams principams bei tobulėjimui. Viena iš priežasčių yra ta, kad religinių bendruomenių atstovai skatina nepaisyti socialistinės demokratijos įstatymų. Tokia veikla prieštarauja demokratijai, kadangi teisėtų įstatymų laikymasis yra demokratinėje visuomenėje gyvenančio piliečio pareiga. Taip pat religinių organizacijų atstovai siekia neribotų religinių institucijų teisių, taip norėdami religines bendruomenes iškelti virš kitų visuomenės sluoksnių.¹⁰³ Žurnale „Komunistas“ pateikiamas požiūris, kad „po klerikalų partijų vėliava grupuojasi reakcingos buržuazinės jėgos, remiančios fašizmą ir kovojančios prieš demokratines jėgas. Visa tai daroma, sutinkant ir laiminant Vatikanui. Autorius smulkiai išnagrinėja Vatikano įtaką katalikiškoms partijoms ir organizacijoms atskirose kapitalistinėse šalyse, atskleidžia dabartinę politinę Vatikano orientaciją, kovą prieš liaudies demokratijos šalis.“¹⁰⁴ Taigi, religinės bendruomenės yra nusiteikusios prieš darbininkų valdžią, neremia jos ir, ko gero, jos bijo. Dėl šių priežasčių religinės bendruomenės yra antidemokratinės ir, siekiant išvengti vidinių krizių, religinių bendruomenių teisės socialinėse demokratijose turi būti nuolat prižiūrimos, o visuomenė supažindinama su ateizmo pagrindais.

Žurnale „Komunistas“ pateikiamoje sampratoje socialistinėje demokratijoje pagal demokratinius principus turi veikti net menas. Interpretuojant straipsnius, siejančius meną su demokratija, galima pastebėti tendenciją, kad demokratinis menas yra susijęs su realiųjų darbininkų gyvenime atvaizdavimu. Demokratinis menas sutapatinamas su tikrumu, kadangi yra glaudžiai susijęs ir vaizduoja realų liaudies gyvenimą. Dėl šios priežasties demokratinis menas yra skirtas ir priimtinas liaudžiai. Kaip pavyzdinis demokratinio meno kūrėjas pristatomas Visarionas Bielinskis. Šis rašytojas „savo kritikos raštuose kūrė ir įtvirtino demokratinės materialistinės estetikos principus – literatūros realizmo, ryšių su gyvenimu, jos liaudiškumo, visuomeniškumo principus. Jis kovojo prieš antivuomeninę „menas menui“ teoriją.“¹⁰⁵ Taigi, demokratinis menas negali būti kuriamas be tikslo, o pagrindinis socialistinėje demokratijoje kuriamo meno tikslas yra liaudies gyvenimo atvaizdavimas.

Taigi, žurnale „Komunistas“ pateikiama dviejų demokratijų – socialistinės (teisingosios) ir buržuazinės (formaliosios) – apibrėžimai. Socialistinė demokratija įtvirtinama komunistų partijos koordinuotos ir darbininkų klasės įvykdytos revoliucijos metu. Ši demokratijos samprata pasižymi ryškiai daugumos valdymu ir išnaudojamųjų klasių išaukštinimu. Atkreiptinas dėmesys, kad cenzūros galios

¹⁰³ L. Šepetyš, „Ateistinis auklėjimas: daugiau realizmo“, 1 (763), 1988, 8

¹⁰⁴ „Vatikanas – reakcijos ramstis“, 7, 1957, 55

¹⁰⁵ „Rusų literatūros sąžinė. Visariono Bielinskio 150-osioms gimimo metinėms“. *Komunistas*, 5, 1961, 34

kaita nesukuria stiprių slinkčių formuojamoje sampratoje. Visgi pastebėtina, kad nuo 1986 m. – cenzūrai išgyvenant krizę – kalbėjimo būdas apie demokratiją bei individo svarbą joje pasidaro nebe toks griežtas.

3.2. „Aušra“ ir etniškai suprastos tautos demokratija

Nusakydama demokratijos esmę „Aušra“ koncentruojasi į kelis svarbiausius elementus: piliečius, kaip demokratijos kūrėjus, ir jų santykį su valdžia. Jos žodžiais tariant, „Tai yra didžiulis žmonijos laimėjimas, vadinamas demokratija – teisė piliečiams iš kelių kandidatų patiems rinkti valstybės vadovus ir teisė viešai juos kritikuoti, nesibijant represijų. Demokratinių šalių piliečiai žino, kad vadovai priklauso nuo jų, todėl tarp abiejų pusių atsiranda pasitikėjimas.“¹⁰⁶. Būtent piliečiai yra ir turi būti demokratijos kūrėjai bei pagrindiniai jos kuriamos naudos gavėjai. Piliečiai demokratijoje pirmiausia veikia rinkimų metu išreiškdami savo valią ir taip suteikdami atstovams bei jų daromiems sprendimams legitimumą. Atitinkamai, piliečiai keičia valstybėje vykdomą politiką, vertindami kandidatų atliktus darbus bei išsakydami kritiką netinkamiems sprendimams.

Kita vertus, ši abstrakti legalistinė interpretacija pateikiama greta „tautinės demokratijos“ supratimo, kurioje svarbiausiu *demosu* yra kultūriškai apibrėžta bendruomenė – etninė tauta. Tautos santykis su demokratija yra nevienareikšmiškas. Viena vertus, tauta yra valstybę ir demokratiją kuriantis pradas. Tai galima laikyti savotišku tautinės demokratijos supratimu, kuriame demokratiškai veikia visa bendruomenė, ne pavieniai individai – demokratija kyla iš visos tautos troškimo. („Didžiai pakilusiu nuotaika visa Konferencija, Jonui Basanavičiui pirmininkaujant, pareiškė lietuvių tautos pasiryžimą atgaivinti savarankišką, nepriklausomą Lietuvos valstybę, demokratiniais principais sutvarkytą.“¹⁰⁷)

Kita vertus, demokratinė santvarka yra terpė, leidžianti atsiskleisti visų tautų kultūroms, todėl tik demokratija saugo visas tautas kaip kultūrinius vienetus nuo engimo, diskriminacijos bei naikinimo. Šis demokratinės santvarkos bruožas buvo itin svarbus to meto Lietuvoje, kurioje buvo vykdoma tautų asimiliavimo bei diskriminacijos politika. Būtent dėl sovietinės okupacijos vykdomos ir galimos politikos siekis užtikrinti demokratinį valdymą gali būti siejamas ir su grėsme tautiškumo išsaugojimui bei galimybe manipuliuoti tautos valia. Tokia grėsmė išvelgiama Sovietų Sąjungos vykdomoje tautų asimiliacijos politikoje, įkeldinant į etnines lietuvių tautos žemes rusų tautybės gyventojus. Teigiama, kad ši lietuvių tautos asimiliacija ateityje gali tapti įrankiu, leidžiančiu demokratinio būdu įteisinti Lietuvos okupaciją. Taigi demokratija pristatoma kaip esanti savotiškoje įtampoje su tautinėmis

¹⁰⁶ „Baimės imperija“. *Aušra*, 10, 1978 kovas

¹⁰⁷ „Iš užsienio radijo laidų. Apie Lietuvos Tarybą, 1918.II.16-tą paskelbusią nepriklausomos Lietuvos atstatymą“. *Aušra*, 30, 1982 kovas

vertybėmis. Pavyzdžiui teigiama, kad „Kremliaus valdovai gerai supranta, kad ir Rusijos imperijai anksčiau ar vėliau ateis galas. <...> Todėl pamažu siekiama, kad ir Lietuvoje (kaip Latvijoje) rusai sudarytų pusę visų gyventojų. Tuomet ši gyventojų dalis formaliai turėtų teisę reikalauti balso, sprendžiant Lietuvos likimą, tai yra, vėl ją „prišliejant“ prie Rusijos, tariamai pasirinkusios demokratinį kelią.“¹⁰⁸ Atsižvelgus į tokią baimę galima teigti, kad demokratijai svarbus kultūrinių tautos teisių užtikrinimas, tačiau valią dėl vykdomos politikos visgi išreiškia ne etninė tauta, istoriškai gyvenusi atitinkamoje apibrėžtoje teritorijoje, bet balsavimo teisę turintys piliečiai.

Valdantieji tuo tarpu yra kitas besąlygiškai su piliečiais susijęs subjektas, veikiantis demokratijoje. Valdantieji turi atlikti piliečių interesų atstovavimo funkciją. Kadangi valdančiųjų „darbo vietos“ nėra ilgalaikės, jų tikslas, siekiant perrinkimo, yra nuolatinis bandymas pateisinti piliečių lūkesčius. Piliečių atstovai yra ne tik priklausomi nuo jų, bet ir jiems atskaitingi. Ši betarpiška sąsaja tarp piliečių ir valdžios atstovų įtvirtina piliečių pasitikėjimą valstybe bei vykdoma politika. („Demokratiškos šalių piliečiai nesijaučia esą tik paprasti sraigteliai didžiulėje valstybės mašinoje. Tų šalių pilietis gali nesutikti su tuo ar kitu vyriausybės nutarimu ar priemone, gali viešai pareikšti savo nesutikimą, jis gali parašyti į spaudą, kreiptis į savo apygardos deputatą, parlamento ar kongreso narį. Pablogėjus darbo ar buities sąlygoms, gali kreiptis į profsąjungą pagalbos. Galop jis gali išeiti į gatvę su savo darbo draugais streikuoti.“¹⁰⁹)

Patį demokratinį valdymą, anot „Aušros“ autorių, sudaro keli pagrindiniai principai. Vienas svarbiausių principų yra tai, kad demokratinė valdžia kyla iš piliečių valios ir yra įgalinama laisvų rinkimų metu. Šių rinkimų metu piliečiai turi teisę rinktis iš kelių kandidatų. („Kaip mums ir pritinka, gryniems demokratams,/ Gaunam nubalsuoti vieną kandidatą.“¹¹⁰) Taip pat demokratinis rinkimų principas reiškia, kad ne iš tautos valios, išreikštos visuotinių ir laisvų rinkimų metu (laisvi rinkimai čia glaudžiai siejami su abstraktesniu sąžinės laisvės realizavimo principu – galimybe laisvai kalbėti, rašyti ir pan.), kylanti valstybės valdžia yra laikoma neteisėta. „Aušroje“ pristatomi ir demokratijai būdingi bruožai, pasireiškiantys vykdant politiką remiantis pateiktais pagrindiniais principais. Šie bruožai dažniau susiję su techniniu demokratiškos valstybių bei jų institucijų veikimu. Ko gero, svarbiausias bruožas yra demokratiškos parlamentų diskusinė aplinka. Demokratiniai parlamentai skirti ne tik įstatymų leidybai, bet ir skirtingų nuomonių išklausymui, argumentuotam kritikos pateikimui. Įstatymų projektai demokratiškuose parlamentuose svarstomi išsamiai ir atidžiai, tik įvertinus pasiūlymus iš skirtingų perspektyvų. Tokiu būdu iš esmės kritikuojamasis vadinamasis „demokratinio centralizmo“ principas. („L.

¹⁰⁸ „Kreipimasis į Lietuvoje gyvenančius rusus“. *Aušra*, 17, 1979 rugpjūtis

¹⁰⁹ „Baimės imperija“. *Aušra*, 10, 1978 kovas

¹¹⁰ „Nūdienės dainelės“. *Aušra*, 22, 1980 gegužė

Dovydenas Seimo išvakarėse paklausė A. Sniečkų, kokia bus L. Seimo darbotvarkė ir kodėl iki šiol išrinkti L. Seimo atstovai jos negauna. Sniečkus atsakė, kad bus duota vėliau ir pridūrė, kad nespėjęs išversti iš rusų kalbos visų įsakymų. Seime ilgų diskusijų ir ceremonijų nebūsią, tai ne buržuazinės demokratijos laikai.¹¹¹) Demokratinėje santvarkoje priimant sprendimus turi būti išklausomi skirtingų visuomenės grupių atstovų argumentai. Jeigu to nėra paisoma, taip ne tik iš karto neargumentuotai atmetamos piliečių atstovų grupių įžvalgos, bet ir atsiribojama nuo piliečių. Panaikinant diskusinį elementą dėl priimamų įstatymų bei nutarimų parodoma, jog bijoma piliečių kritikos. Valdžios ir piliečių santykiai, neleidžiant gyventojams išreikšti kritikos, tampa formaliais bei parodomaisiais. Jeigu valdymo forma yra grįsta ne piliečių pasitikėjimu bei konsensuso paieškomis, tuomet ji stabilumą išlaiko naudodama prievartą. („Demokratiškos šalių piliečiai nesijaučia esą tik paprasti sraigčiai didžiulėje valstybės mašinoje. Tų šalių pilietis gali nesutikti su tuo ar kitu vyriausybės nutarimu ar priemone, gali viešai pareikšti savo nesutikimą. <...> Tarybinėje santvarkoje piliečiams palikta tik vienintelė teisė: besąlygiškai pritarti ir remti partijos politiką, nors dėl tos politikos žmogus liktų ir be marškinių. Pabandytų tarybinis žmogus kovoti dėl tų marškinių — liktų ir be kelnų...“¹¹²)

Antra, demokratija įtvirtina įsitikinimų laisvę, užtikrindama pagarbą ir apsaugą visiems žmonių įsitikinimams - žmonės neturėtų būti baudžiami už kitokią nei oficiali ideologijos pateikiama nuomonę. („Abu šie žmonės reikalavo Lietuvos tikintiesiems tokių teisių, kurios neginčijamai pripažįstamos demokratinėse šalyse bet kokių įsitikinimų žmonėms.“¹¹³). Pažymėtina, kad formuluojant demokratijos sampratą „Aušroje“ ypač dažnai atkreipiamas dėmesys į valstybės santykį su religijomis bei religinėmis bendruomenėmis. Būtent elgesys su religinėmis bendruomenėmis ir jų laisvių garantija gerai atspindi demokratinio principo, užtikrinančio įsitikinimų laisvę, taikymą valstybėje. Pavyzdžiui teigiama: „Tuo tarpu po keliasdešimties tarybinio gyvenimo metų, kada tautą veikė stipri ateistinė propaganda, nemaža lietuvių dalis tapo ateistais arba abejingais religijai, todėl reikalavimas versti juos, kad vaikai būtų krikštijami ir priverstinai mokyklose mokomi religijos, kad būtų tuokiamasi bažnyčiose, prieštarauja demokratijos principams.“¹¹⁴ Viena iš sričių, įrodanti, kad religinės laisvės yra ginamos, yra galimybė laisvai apsispręsti dėl savo bei savo vaikų santykio su religija. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad religinės laisvės garantas yra kartu ir laisvės nuo religijos įgyvendinimas, todėl tam, kad demokratijos veiktų, negali būti įteisintos valstybinės religijos bei prievolės priklausyti kuriai nors religinei

¹¹¹ „Lietuvos nepriklausomybės netekimo istorinės aplinkybės“. *Aušra*, 3, 1976 m. birželio 15 d.

¹¹² „Baimės imperija“. *Aušra*, 10, 1978 kovas

¹¹³ „Italijos, Prancūzijos ir Ispanijos kompartijų vadovams“. *Aušra*, 5, 1977 m. vasario 16 d.

¹¹⁴ „Žvilgsnis į ateities Lietuvą“. *Aušra*, 14, 1978 gruodis

bendruomenei.¹¹⁵ Individas visuomet privalo turėti teisę rinktis, koks bus jo asmeninis santykis su tikėjimu.

Trečiasis principas yra pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms. Neretai žmogaus teisės ir laisvės tiesiog vadinamos demokratinėmis, taip iš karto jas sutapatinant su demokratijos idėja.¹¹⁶ Rodos, kad demokratinės žmogaus teisės ir laisvės gali būti įtvirtinamos tik tokio pobūdžio valstybėje. Arba atvirkščiai – žmogaus teisių ir laisvių pagarba lemia valstybės demokratiškumą. Visgi nors sunku nustatyti priežastinį ryšį tarp teisių bei laisvių garanto ir demokratijos, nėra jokių prieštaravimų, kad šie du dalykai yra neatsiejami vienas nuo kito. Demokratinų principų besilaikančios valstybės garantuoja savo piliečiams pilnavertį gyvenimą, kuriame žmonėms užtikrinama spaudos laisvė, kritikos teisė bei opozicinių idėjų raiškos laisvė. Tikima, kad būtent demokratinų teisių užtikrinimas garantuoja geresnę, labiau pilnavertišką bei harmoningą visuomenės bei valstybės gyvenimą. („Tada su visa mūsų liaudimi, su visais mūsų planetos žmonėmis, su visais tais, kuriems brangi taika, gyvenimas, visos žmonijos likimas ir, savaime aišku, būtinai kartu su tavimi, mano dukra, žengsime pirmose gretose kovoje už visuotiną tvirtą taiką, tautų nepriklausomybę, visapusišką demokratiją, už pagrindinę ir svarbiausią žmogaus teisę — gyventi. Gyventi tam, kad būti laisvam, džiaugtis gyvenimu, kad daugiau niekad nebegrėstų žmonijai karo šmėkla.“¹¹⁷)

Ketvirta, demokratinėje visuomenėje paisoma įstatymo viršenybės ir užtikrinamas privataus gyvenimo saugumas. Tad demokratinės laisvės yra susijusios su pagarba žmogui kaip individui. („Ir priešingai – jeigu saugumo darbuotojus kontroliuoja ir iškelia į viešumą spauda, jeigu pilietis žino, kad įstatymas jį saugo nuo saugumo organų neįstatymiško kišimosi į jo privatų gyvenimą – šioje valstybėje viešpatauja tikra demokratija. Tad saugumo organai – veidrodis, į kurį žvelgdamas pamatysi tikrąjį santvarkos veidą.“¹¹⁸) Pastebėtina, kad demokratiniai principai yra taikytini ne tik vidaus, bet ir užsienio politikoje.¹¹⁹ Demokratinų valstybių vykdoma užsienio politika remiasi tarptautinių sutarčių laikymusi bei įsipareigojimais gerbti ir saugoti žmogaus teises bei pagrindines laisves. Valstybė, kurios valdymas remiasi demokratiniais principais, yra labiau gerbiama tarptautinėje arenoje.

Penkta, demokratijos principas yra lygybės, kuri yra ne tik politinė, bet ir socialinė bei ekonominė, įtvirtinimas. Demokratijos siekis yra apjungti bei vienyti skirtingus socialinius sluoksnius, todėl ji neiškelia konkrečių ekonominių ar socialinių sluoksnių kaip viršesnių, o aukština kiekvieno

¹¹⁵ „Žvilgsnis į ateities Lietuvą“. *Aušra*, 14, 1978 gruodis

¹¹⁶ „„Jubiliejui“ artėjant“. *Aušra*, 12, 1979 gegužė, 12

¹¹⁷ „SOS! SOS! SOS! Ne veltui aukuju savo laisvę...“. *Aušra*, 20, 1980 gegužė

¹¹⁸ „Tarybinė mafija“. *Aušra*, 13, 1978 spalio

¹¹⁹ „TSRS vyriausybės vadovui L. Brežnevui“. *Aušra*, 20, 1980 kovas

individualumą bei skatina pagarbą kiekvienam asmeniui. Šis principas turi būti taikomas nuolat. Socialinės lygybės principas įtvirtina galimybę lygiomis sąlygomis siekti geresnio išsilavinimo ar ekonominės padėties. („Tuo tarpu Vakarų Europos kultūrinės įtakos dėka Rusijoje vyko šioks toks demokratėjimas, buvo panaikinta Lietuvoje baudžiava, valstiečiai gavo šiokią tokią savivaldą ir laisvę, atkuto, praturtėjo, tie buvo tikri lietuviai, išlaikę lietuvių kalbą ir sveikas tradicijas. Iš prakutusių valstiečių tarpo atsirado lietuvių inteligentijos ir pirmieji kovotojai už lietuviybės teises. Bajorijos tik labai nedidelė dalis prisidėjo prie lietuviško sąjūdžio ir lietuvių tautos atgimimo.“¹²⁰) Svarbu paminėti tai, kad pristatant demokratinę lygybę ir hierarchijos panaikinimą neužsimenama apie ekonominę-finansinę piliečių situaciją. Tai galima paaiškinti tuo, kad demokratija neturi įsipareigoti įtvirtinti turtinę lygybę paskirstydama visus finansus po lygiai. Svarbiausia demokratijoje yra lygių teisių siekti turto ir dalyvauti valstybės valdyme įgyvendinimas.

Atsispiriant nuo aukščiau suformuluotų demokratinės valstybės principų, „Aušroje“ išsakoma kritika konkrečiam – Sovietų Sąjungoje – įtvirtintam režimui. Pastebima, kad demokratinė valstybė nėra tokia šalis, kurioje oficialiai pateikiama informacija apie vykdomą politiką skiriasi nuo realiai vykdomų darbų. Demokratinėje valstybėje, kur valdžia yra atskaitinga piliečiams, šie turi teises visuomet žinoti tikrą ir teisingą informaciją apie tai, kokie sprendimai yra priimami ir kas už tai atsakingas. Taip pat piliečiai turi teisę vertinti, ar vykdoma politika atitinka duotus politikų pažadus. Nedemokratinėse valstybėse dėl valdžios atskaitomybės piliečiams trūkumo kasdienybė skiriasi nuo pateikiamos oficialiosios ideologijos propagandos. Dėl šios skirties tarp žodžių, pažadų ir vykdomų veiksmų oficialioje retorikoje gali būti teigiama, kad, pavyzdžiui, piliečių teisės yra įtvirtinamos, nors kasdieniame gyvenime jomis pasinaudoti nepavyksta. („Įvairūs pareigūnai grasino, kad būsime paimti į kariuomenę, o bet koks mokslas aukštojoje mokykloje bus užkirstas. Mes šiais gąsdinimais nepatikėjome, nes demokratiškiausia pasaulyje TSRS Konstitucija juk garantuoja visiems piliečiams teisę į mokslą. Todėl A. Masiulionis ir A. Tučkus mėgino stoti į aukštąsias mokyklas. Masiulionis nepraėjo konkurso, o Tučkus, sėkmingai išlaikęs egzaminus ir surinkęs reikiamą balų kiekį, į VVU Matematikos-mechanikos fakultetą nebuvo priimtas.“¹²¹) Nedemokratinis komunistinis režimas neįtvirtina sąžinės bei nuomonių laisvės. Jis kaip tik socialiai konstruoja visuomenės pažiūras. („Šitokia sistema, savo rankose turėdama propagandos monopolį, pajėgia masiškai gaminti individus, kurie atvirai arba maskuotai neigia tikrąją demokratiją, griaua tautinę ar laisvą ideologinę kultūrą“¹²²)

¹²⁰ „Keturiasdešimt metų“. *Aušra*, 34, 1982 gruodis

¹²¹ „SOS! SOS! SOS! Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui drg. A. Barkauskui“. *Aušra*, 9, 1978

¹²² „Propagandos reikšmė ir teorinis pagrindas“. *Aušra*, 11, 1978 gegužė

Taigi, „Aušros“ žurnale pateikiama samprata galima apibendrinti kaip iš etninės tautos sudarytą pliuralistinę bendruomenę, kurioje piliečiai, laisvų rinkimų metu, perduoda įgaliojimus atstovams. Šioje santvarkoje užtikrinamos žmogaus laisvės bei teisės, privataus gyvenimo saugumas, laikomasi teisės viršenybės principo ir įtvirtinama politinė bei socialinė piliečių lygybė. Nedemokratinis režimas laikomas Sovietų Sąjungos valdymas dėl teisinių aktuose numatytų valstybės pasižadėjimų nevykdymo, žmogaus laisvių bei teisių pažeidimų bei vienpusio sprendimų priėmimo. Papildomų diskusijų, susijusių su „demokratijos“ samprata, žurnale „Aušra“ nėra. Tai galima paaiškinti tuo, kad pagrindinis „Aušros“ diskurso tikslas turėjo būti priešprieša okupaciniam režimui bei žmonių supažindinimas su kitokiu, teisingesniu demokratinis režimu. Dėl šios priežasties „Aušroje“ kritikuojamas sovietinis režimas, o demokratinis režimas pateikiamas kaip itin patrauklus, ydų beveik neturintis valdymo būdas.

3.3. „Aidai“ ir demokratija kaip diskusija

Aiškindamas demokratijos veikimą žurnalas „Aidai“ atkreipia dėmesį į kelis subjektus. Pirmiausia pabrėžiama, kad demokratijoje teisę veikti turi individualus asmuo. Šis individualumas pasireiškia skirtingais politiniais bei moraliniais įsitikinimais, gyvenimo būdu ir veikla. Kiekvienas individas skatinamas išreikšti savo pažiūras demokratinių rinkimų metu. Lygūs demokratiniai rinkimai yra vienas iš būdų įtvirtinti individualizmą bei pagarbą jam, kadangi demokratinio balsavimo metu kiekvieno rinkėjo balsui suteikiama vienoda galia. („Demokratiname gyvenime kiekvieno asmens balsas yra lygus, taigi ir su kiekvieno asmens nuomone tenka skaitytis.“¹²³) Kiekvienam individui demokratiname režime suteikiama ne tik galimybė lygiomis teisėmis dalyvauti rinkimuose kaip piliečiui, bet ir prieštarauti bei kritikuoti valstybės vykdomą politiką. Ši kritika nėra grėsminga demokratijai, o kaip tik įgalina individų teisę išreikšti savo politinę poziciją dažniau nei tik rinkiminiu laikotarpiu ir tobulinti valstybę. Demokratinė valstybė turi būti skirta kiekvienam žmogui ir adaptuotis atsižvelgiant į kritiką bei lūkesčius. „Aidų“ žodžiais tariant, „Demokratinė politinė mintis priima žmogaus silpnybes ir prie jų derina visuomeninio gyvenimo formas.“¹²⁴

Demokratinėje valstybėje taip pat svarbus ir tautos vaidmuo. Atsižvelgus į tai, kokių pagrindų tauta yra jungiama, išskiriama etninė bei politinė tauta. Etninės tautos vaidmuo demokratijoje yra pasyvesnis. Didesnę reikšmę etninės tautos ateičiai turi ne jos pačios veikimas, o demokratinio proceso įsigalėjimas. Būtent demokratinėje valstybėje rūpinamasi tautinių mažumų teisėmis ir siekiama, kad nebūtų vykdoma

¹²³ K. Mockus, „Vienybės klausimai mūsų visuomenėje“. *Aidai*, 5 (91), 1956

¹²⁴ Kęstutis Skrupskelis, „Utopinės galvosenos bruožai“. *Aidai*, 6 (349-361), 1984

tautinė diskriminacija. („Amerikos valdymosi forma - demokratija, kuri nedraudžia, bet dar net skatina etninį grupių veikimą.“¹²⁵) Visgi dėl demokratinių laisvių įgalinimo etninė tauta tampa politine tauta. Šis vystymasis susijęs su tuo, kad įgalinus demokratines laisves tautos pradeda domėtis savo praeitimi ir suvokti išskirtinumus bei, remdamosi demokratiniu tautų apsisprendimo principu, kuria tautines valstybes. („Laimei, atsirado tokių, kurie klystkeliuose nepasimetė, niekad neparado vilties klaikioje kultūrinėje ir istorinėje tamsoje, niekad nepametė iš savo akiračio tiesos spindulėlio. <...> Jie yra tie, kurie renka išniekintos tautos dvasines bei kultūrinės vertybes, nuoseklia logika veda tautą į jos tikrosios istorijos atradimą ir į tautinės savimonės suformulavimą. Jie užsidegę Lietuvos vizija ir ieško tautai perspektyvų teorinės ir praktinės demokratijos fone bei pasaulio tautų bendrijos rėmuose.“¹²⁶) Taigi, be demokratinių idėjų sklaidimo bei įgyvendinimo pasyvi etninė tauta negalėtų tapti politine tauta. Dėl šios priežasties nenuostabu, kad politinė tauta, vienijanti skirtingų įsitikinimų atstovus ir kilusi iš demokratinių idėjų, tampa pagrindu formuojant demokratinę politinę santvarką.¹²⁷

Taip pat žmonės yra linkę veikti bendrai ne tik dėl tautinių paskatų. Žmonės sudaro demokratines visuomenes, vienijančias įvairių tautybių atstovus. Anot „Aiduose“ pateikiamų straipsnių, aiškinančių XIX a. vykusio lietuvių tautinio atgimimo priežastis, būtent visuomenės pokyčiai, susiję su socialinės lygybės didėjimu, lėmė demokratiškumo ir tautiškumo iškilimą. Visgi moderni visuomenė yra stipresnė nei tautinio atgimimo laikotarpiu, kadangi visuomenės nariai yra siejami didesnio bendrumo jausmo, kylančio iš demokratinio valstybės valdymo, kai visi asmeniškai yra atsakingi už bendrą būvį. Tad demokratinė visuomenė vienija skirtingus interesus turinčius asmenis, motyvuotus dirbti kartu ir jaučiančius asmeninę atsakomybę dėl bendro tikslo, o dėl nuomonių įvairovės kilusius nesutarimus sprendžiančius diskusijų metu. („Šitaip grupei vadovaujant, ginčai ir nesantaikos ėmė mažėti; dėmesio centre atsistojo pats uždavinys. Ėmė stiprėti bendruomeninis jausmas, noras bendrai dirbti ir tokio metodo laikytis. Darbas nenutrūkdavo ir tada, kai vadovas pasišalindavo.“¹²⁸) Vis dėlto demokratinė visuomenė dėl didelės nuomonių įvairovės nėra pajėgi susitarti dėl moralinių problemų sprendinių tinkamumo. Moralė demokratinėje visuomenėje yra individuali ir kiekvieno asmens laisvai pasirenkama/suformuojama, tad bendruomenei negali būti primetama viena moralinė tiesa. Taip pat moraliniai klausimai sunkiai sprendžiami argumentuotų diskusijų metu. („Aišku, kad teoretinė genetika kelia visą eilę moralinių, filosofinių ir socialinių klausimų, į kuriuos atsakymus demokratinėje

¹²⁵ O. B., „Lietuvybės išlaikymo parapijose sekcija“. *Aidai*, 3 (158), 1963

¹²⁶ „Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo uždangai nusileidus“. *Aidai*, 1 (374-386), 1990

¹²⁷ Stasys Bačkaitis, „Tautinės valstybės“. *Aidai*, 5 (140), 1961

¹²⁸ Antanas Rubikas, „Bažnyčios demokratizmas po Vatikano II susirinkimo“. *Aidai*, 10 (216-229), 1968

visuomenėje, paremtoje laisvos valios principu, sunku išspręsti.¹²⁹ Nuo 1972 m., drąsiau ir dažniau pradėjus diskutuoti apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, „Aiduose“ pradėta diskutuoti apie okupuotoje Lietuvoje besivystančią visuomenę. Pirmiausia išskiriamos dvi visuomenės rūšys: tradicinė bei moderni visuomenės. Tuomet svarstoma, kuriai rūšiai priskirtina okupacinėje santvarkoje gyvenanti Lietuvos visuomenė ir kokią įtaką tai darytų tolimesniam Lietuvos valdymui atkūrus nepriklausomybę. Tradicinė visuomenė, patekusi į modernią demokratinę aplinką, užsisiklėndžia, stengiasi atkurti tradicinius ryšius bei neperima demokratinį principų. Visgi okupacinė Lietuvos visuomenė vertinama kaip atsinaujinanti ir modernėjanti visuomenė, užpildyta totalitariniu turiniu, todėl atkūrus Lietuvos nepriklausomybę modernios demokratijos idėjos sklindžia pakeistų totalitarinį valdymą.¹³⁰ Vadinas, nuo visuomenės pobūdžio priklauso demokratijos priėmimas ir įgyvendinimas valstybėje.

Siekiant labiau sustyguoto visuomenės indėlio į demokratinį gyvenimą, reikia pasitelkti dar vieną demokratinėse valstybėse veikiančią subjektą – įvairių tipų organizacijas. Organizacijos demokratinėse valstybėse yra tam tikra koordinuotai vykdoma visuomenės apsauga nuo tiesioginio valdžios poveikio visuomenės laisvėms. Tuo tarpu totalistinėse valstybėse visuomenės iniciatyva kuriamos organizacijos gali paskatinti demokratizacijos procesą, atkuriantį sunaikintą pilietinę santvarką. („Akivaizdus gyventojų ilgesys kitokios Lietuvos, apvalytos nuo tarybinės santvarkos primestų apnašų, deformacijų ir iškreipimų; Lietuvos, kurioje sumažintas vaidmuo tų visagalių ideologijos cerberiu, kurie keturiasdešimt metų jautėsi žiną, ko žmonės nori, ko jiems reikia, kas leistina ir draustina; Lietuvos, kur grupė žmonių gali rūpintis tuo, kas jiems svarbu be priežiūros iš viršaus, be įtarinėjimų, kad ir po nekalčiausiais siekiais slypi kokie nors priešvalstybiniai kėsni. Steigdami šias mažas, kol kas nedidelį svorį visuomenėje turinčias organizacijas, žmonės gal ir nesąmoningai kuria tuos visuomenės vienetus, kurie demokratinėse valstybėse sudaro reikalingą užtvarą tarp eilinio piliečio ir valdžios; tampa tarpusavio solidarumo ir ištikimybės šaltiniu, kuris riboja tiesioginį valdžios poveikį ir padaro žmogų laisvesnį. Kitaip tariant, atkuriamą pilietinę santvarką, kurios sunaikinimui tiek daug reikšmės skiria totalistinės vyriausybės, siekdamas, kad pilietis stovėtų nuogas ir vienišas galingos valdžios akivaizdoje.“¹³¹) Taip pat demokratijoje svarbus specifinės organizacijų rūšies – partijų – vaidmuo. Tam, kad demokratinis valdymas vyktų sklindžiai ir piliečių poreikių atstovavimas būtų supaprastintas, valstybės valdyme turi reikštis skirtingos idėjinio pagrindu sudarytos partijos. Visos partijos turi atlikti mediatoriaus vaidmenį tarp visuomenės bei demokratinės valdžios, kadangi jos atspindi visuomenės idėjas. („Moderni

¹²⁹ Jonas Valaitis, „Medicina ateities perspektyvoje“. *Aidai*, 4 (230-243), 1970

¹³⁰ V. Bartusevičius, „Išsivijęs jaunimas ir pavergta Lietuva“. *Aidai*, 7, 1972

¹³¹ Kęstutis K. Girmius, „1988 metai Lietuvoje“. *Aidai*, 1 (370-382), 1989

demokratiška bendruomenė politinę savo valią reiškia tik per partijas. Jos nėra priemonių kategorijoje, siekiant kokio bendruomenės tikslo, bet yra tik kanalai ar laidininkai viešajai nuomonei reikšti ir daugumos valiai vykdyti tikslą atitinkančiomis priemonėmis.“¹³²) Valdančiosiomis netapusios partijos turi atlikti opozicijos vaidmenį, pasvertai kritikuodamos valdančiųjų veiksmus ir taip prižiūrinčios, kad valdančiųjų veiksmai nepažeistų demokratijos principų ir netaptų savivale.¹³³

Patį demokratinį valdymą, anot „Aidų“ straipsnių autorių, sudaro keli pagrindiniai principai. Pirmasis demokratinis principas yra teisės viršenybė. Pagrindiniai valstybės įstatymai įtvirtinami Konstitucijoje. Demokratinė valstybių Konstitucijose įtvirtinami pagrindiniai demokratiniai principai. („Steigiamo Seimo priimtoji ir praktiškai gyveniman įvestoji konstitucija, kuri dar iki šiol nėra teisėtu keliu pakeista, parodė mūsų parlamentarų politinį ir valstybinį subrendimą, konstitucinės teisės žinojimą bei demokratinė principų teisingą supratimą.“¹³⁴) Demokratinė principų įtvirtinimas pagrindiniame valstybės įstatyme užtikrina šių principų laikymąsi vykstant nuolatinėi valdančiųjų partijų kaitai.

Antra, demokratinis valdymas remiasi į piliečius, kadangi piliečių valios išreiškimas legitimuoja režimus. Ko gero dėl to, kad valstybės teisėtumas priklauso nuo visų piliečių, demokratinėse valstybėse kiekvienam piliečiui individualiai yra garantuojamos žodžio, spaudos, susirinkimų ir demonstracijų laisvės. Būtent valstybės elgesys su žmonių laisvėmis yra pagrindinis požymis, atskleidžiantis, ar valstybę galima laikyti demokratija.¹³⁵ Žmogaus teisių bei laisvių gynība yra kiekvienos demokratinės valstybės nuolatinė pareiga. Šią atsakomybę demokratinės valstybės turi prisiimti ir vykdydamos užsienio politiką. Iš žmogaus teisių ir laisvių gynėbos principų taip pat iškyla demokratinė valstybių pareiga remti tautas, kovojančias dėl savo gyventojų tautinių teisių bei nepriklausomybės.¹³⁶ Visgi neretai demokratinėse valstybėse politikų veiksmus nulemia visuomenėje vyraujančios nuotaikos, todėl demokratinės valstybės neretai užsienio politikoje iškelia savo interesus aukščiau nei žmogaus teisių gynimą. („Prezidento Reagano užsienių politika, nors žmogaus teisių ir demokratinė laisvių taip pat nėra išbraukusi iš JAV politikos uždavinių, bet tų uždavinių eilėje jas yra subordinavusi JAV interesų pirmumui.“¹³⁷)

¹³² St. Alšėnas, „Politika ir rezistencija“. *Aidai*, 9 (95), 1956

¹³³ Juozas Eretas, „Pranas Dovydaitis“. *Aidai*, 2 (107), 1958; St. Barzdukas, „Bendruomeninė dvasia“. *Aidai*, 10 (156), 1962; L. A., „Antrasis kultūros kongresas“. *Aidai*, 2 (157), 1963

¹³⁴ Pranas Pauliukonis, „Lietuvos valstybės pagrindus tiesiant“. *Aidai*, 5 (231-244), 1970

¹³⁵ A. Zubras, „Rusifikacija Sovietų Sąjungoje“. *Aidai*, 2, 1973

¹³⁶ Stasys Lozoraitis, „Vakarų pergales tamsioji pusė“. *Aidai*, 06 (181), 1965

¹³⁷ Vytautas Vaitiekūnas, „Politika 1981 metais“. *Aidai*, 1 (338-352), 1982

Trečia, siekiant sumažinti valdžios savivaliavimo galimybę, demokratinėse valstybėse įtvirtinamas valdžios padalijimo principas. Iš šito principo plaukia įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių atskyrimas bei tarpusavio atskaitingumo sukūrimas. Nesilaikant šio principo, demokratija yra nepajėgi apsaugoti piliečių nuo galimo piktnaudžiavimo valdžia ir įtvirtinamo pilietinių teisių engimo. („Demokratija mums skelbia, kad valdžia, būdama esmėje neutralus dalykas, turi didelį piktnaudžijimo pavojų ir kad atskiras pilietis arba jų grupės yra bejėgės, atsidūrę prieš organizuotą valstybės kolektyvinę jėgą. Kad sumažinus tokį valdžios piktnaudžijimą, klasinis demokratijos teoretikas Montesquieu išvystė valdžios galių padalinimo principą. Pagal jo teoriją esą negalima sutelkti visos valstybės valdžios vieno asmens arba vienos žmonių grupės rankose, nes tuomet valdžios piktnaudžijimas ir piliečių skriaudimas pasidarytų neišvengiamas.“¹³⁸)

Ketvirta, demokratijoje yra svarbu, kad valdžios įtvirtinimo priemonės atitiktų tai, kad valdžia kyla iš piliečių valios. Tinkamiausias būdas keisti valdžios atstovus ar santvarką yra demokratinės visuomenės požiūrių įgalinimas laisvų rinkimų metu. Šie rinkimai turi būti konkurencingi, kadangi kandidatų gausa pagerina renkamų institucijų darbo kokybę, rinkėjų pasirinkimą ir motyvuoja rinkėjus išreikšti savo valią. („Kiekvienam turėtų būti aišku, kad balsuotojui patraukti pravartu ir jam patrauklus kandidatas siūlyti. Iš čia reikalas pastatyti juo daugiau kandidatų.“¹³⁹) Rinkimų, kuriuose dalyvauja keli kandidatai, principas užtikrina, kad kandidatai, siekdami perrinkimo, jaučia atsakomybę ir yra atskaitingi prieš piliečius. Bandytas pakeisti santvarką revoliuciniu būdu yra netinkamas. Nors revoliucijos siekis gali būti laisvė, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje revoliuciniu būdu įvestas valdymas patiria pralaimėjimų ir virsta teroru. („O vieną sykį, prisimenu, ėmė profesorius ir iškrypo iš savo kurso temos. Net visą valandą prakalbėjo. Apie demokratiją, revoliuciją, laisves ir kitus dalykus ryšium su gruodžio 17 dienos perversmu, kurio pasisekimu svaigo jaunimo galvos. Po paskaitos dalinosi studentai žvilgsniais, kurie reišė: tai va, matai, gavom. Bet savo tarpe nediskutavo: mėgstama dalintis džiaugsmu ir laimėjimu, bet nepasisekimas ir nelauktas tau nepritarimas geriau tylomis nuryti. Profesoriaus žodžių argumentacijos studentai negalėjo sugriauti, bet širdys su išvadom nenorėjo sutikti, nes gyveno artimiausiais laimėjimais ir juos tematė, o profesorius buvo parodęs tolimuosius, dar ateity tų įvykių pralaimėjimus, sykį nusikaltus principui...“¹⁴⁰)

Penktasis demokratijos principas yra sprendimų priėmimas susitariant. Išaukštinant susitarimo svarbą siekiama sumenkinti pritarimą, kai sprendimai priimami vienašališkai, be papildomos diskusijos

¹³⁸ Kazys Šidlauskas, „Lietuvos prezidentų konstitucinės galios“. *Aidai*, 4 (90), 1956

¹³⁹ V. Vaitiekūnas, „Bendruomenės rinkimai“. *Aidai*, 7 (142), 1961

¹⁴⁰ Juozas Girnius, „Pastabos dėl prof. Šalkauskio laiško prez. Smetonai“. *Aidai*, 1 (338-352), 1982

ir idėjų. Atsižvelgus į susitarimo ir pritarimo prieštarą galima teigti, kad susitarimo kaip demokratinio principo išaukštinimas implikuoja, jog siūlyti idėjas turi teisę kiekvienas ir tik argumentuotoje diskusijoje pasiektas konsensusas yra demokratinis susitarimas. („Konkretus mano pasiūlymas būtų grįžti prie laisvoj Lietuvoj turėtos praktikos — visus bendrinės kalbos klausimus spręsti susitarimo (ne pritarimo) keliu, atseit demokratiškai, taip kaip buvo daroma Lietuvių Kalbos Draugijoj. Visai nesuprantama, kodėl čia, kur vieningumas dar reikalingesnis, nukrypsta nuo to gražaus sutartinio kelio, praminto Lietuvoje.“¹⁴¹)

Šešta, demokratinis valdymas turi būti nepriklausomas nuo kariuomenės ir atvirksčiai. Kariuomenės vadas negali būti valstybės vadu, kadangi tuomet nebelieka demokratijos. Kariuomenės atstovai negali vykdyti politinių funkcijų. Jų pagrindinė pareiga - valstybės gynyba, kurios tinkamas įgyvendinimas turi būti stabilus ir negali būti susietas su politine kaita. Anot „Aidų“ autorių, „kai kariuomenės vado poaugštis pasidaro vyriausiu valstybės autoritetu, tada apie demokratiją nebėra kalbos.“¹⁴²

Taip pat interpretuojant demokratijos sąvoką pastebima, kad demokratija gali būti skirtingų rūšių. Pirmą demokratijos rūšį, kurią galima išskirti analizuojant diskursą apie demokratiją „Aiduose“, yra formalinė demokratija. Šios rūšies demokratija pasireiškia tik politinėje srityje, todėl yra silpna bei siaura. Visgi formalinę demokratiją galima tobulinti: nuosekliai plečiant visuomeninių ir kultūrinių teisių sampratą formalinė demokratija vystosi į pilnutinę demokratiją. Tuo tarpu pilnutinė demokratija yra platesnė nei formalinė ir apima visuomeninę, ekonominę ir kultūrinę sritis. („Jungtinių Tautų įsakmiai paskelbtos ūkinės, visuomeninės ir kultūrinės teisės neišsistelpa siauruose politinės, arba formalinės, demokratijos rėmuose, bet nuosekliai veda į pilnutinės demokratijos idealą. Ir tai jau yra pažanga.“¹⁴³) Pilnutinė demokratija yra tokia valstybė, kurioje harmoningai sugyvena skirtingų tautybių, religijų ir įsitikinimų žmonės.¹⁴⁴ Taigi, pilnutinė demokratija yra tolerantiška, multikultūrinė bei pliuralistinė visuomenė, kurioje yra įtvirtinta kultūrinė autonomija, o sprendimai priimami siekiant kompromiso.¹⁴⁵

Kita demokratijos rūšis yra socialinė demokratija, kurios siekis yra įvesti demokratinį valdymą socialinėse gyvenimo srityse. Socialinė demokratija demokratinį valdymą bando perkelti į gamybines-ekonomines sritis. Dėl šios priežasties svarbiu tampa didesnis darbininkų įtraukimas į valstybės valdymo procesą. Bendri ekonominio gyvenimo reikalai sprendžiami platesnėse tarybose. Pasak „Aiduose“

¹⁴¹ L. Dambriūnas, „Mūsų kalbininkų uždaviniai tremtyje“. *Aidai*, 7-8 (93-94), 1956

¹⁴² St. Alšėnas, „Politika ir rezistencija“. *Aidai*, 9 (95), 1956

¹⁴³ Kajetonas J. Čeginskas, „Taika ir žmogaus teisės“. *Aidai*, 1 (217-230), 1969

¹⁴⁴ K. Pakštas, „Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui“. *Aidai*, 5 (100), 1957

¹⁴⁵ A. Bendorius, „Kazimieras Pakštas“. *Aidai*, 10 (135), 1960

pateikto straipsnio, „Tuo būdu ji taikiu keliu galėtų įgyvendinti epochinę pasiuntinybę — taikiu keliu įgalinti darbininkiją atsistoti atsakingai prie tautos ūkio ir bendruomenės gyvenimo vairo. Tai būtų socialinės demokratijos įgyvendinimas. Apsišvietusios ir visuomeniškai subrendusios darbininkijos akivaizdoje tai yra didysis modernios demokratijos įsakymas, kuris lemia jos gyvenimą ar mirtį. Šio įsakymo neįvykdys individualistinis liberalizmas ar neoliberalizmas, kuris niekad nesutiks su socialine laisvos konkurencijos kontrole ir samdyto darbo lygia teise su kapitalu ir pramonininku.“¹⁴⁶ Taigi, socialinė demokratija yra suvokiama kaip modernybės idėja bei liberalios demokratijos idėjos patobulinimas.

Paskutinioji demokratijos rūšis, pristatoma žurnale „Aidai“, yra tautinė demokratija. Ši demokratijos rūšis taip pat yra bandymas patobulinti demokratiją, siekiant išvengti jos virtimo daugumos diktatūra. Įvedus tautinį elementą į valstybės valdymą, demokratijos tapimo daugumos diktatūra tikimybė sumažėja. Tauta pati savaime yra pliuralistinė bendruomenė, todėl neįmanoma, kad iš visos tautos kylanti valdžia virstų atskiros grupės diktatūra – tai būtų tautinės demokratijos iškrypimas. („Neteisinga tautinę valstybę sieti su „antidemokratine reakcija“, nes, priešingai, tautinės valstybės mintis išaugo drauge su demokratine valstybės samprata. <...> Ir demokratinė valstybė slepia savyje pavojų būti paversta daugumos tironija. Niekam tačiau dėl to neateina mintin apkaltinti pačią demokratiją. Lygiai nėra pagrindo nacionalizmo kaltes paversti apskritai tautinei valstybei kaltinimu. Principiškai tautinė valstybė nieku būdu nesiekia būti „kultūrine, ideologine, cezaropapistine, totalistine“. Priešingai tauta nesutampa nei su jokia atskira kultūros kryptimi, nei su jokia atskira ideologija. Visos tautoje gyvos dvasinės srovės dalyvauja tautinės kultūros kūryboje. Būdama šia prasme pliuralistinė bendruomenė, telkianti įvairias ideologines sroves, tauta nieku būdu neskatina valstybės į totalizmą. Valstybė virsta totalistine tada, kai ji remiasi nebe visa tauta, o viena atskira grupe, besiiimančia save tapatinti su visa tauta. Partinis absoliutizmas, o ne tauta yra valstybės totalizmo pagrindas.“¹⁴⁷) Atkreiptinas dėmesys, kad tik ši demokratijos rūšis išskiriama ir vėliau nei XX a. 8 deš. Tautinės demokratijos naratyvas „Aiduose“ išlieka svarbus iki pat 1990 m. („Lietuva laisvinasi. Tai vaizdas besiblaškančios, išniekintos tautos, desperatiškai siekiančios atrasti sau vietą ir pripažinimą pasaulio tautų tarpe. Kova dėl laisvės, Lietuvos teisių suaktualinimas tarptautiniame forume, išsprendimas vidinių ir išorinių įtampų bei kivirčų, politinių problemų išrišimas, atradimas ir įgyvendinimas demokratiškas principų bei įpročių — yra kūryba, nesurašyta į knygas ir be pavyzdžių. Lietuva stovi istorinės lemties

¹⁴⁶ P. Daugintis, S. J., „Korporatyvizmo paveikslai“. *Aidai*, 2 (88), 1956

¹⁴⁷ Juozas Girnius, „Tautinės valstybės“. *Aidai*, 5 (140), 1961

kryžkelėje — būti tautai ar nebūti. <...> Ir žengia Lietuva pirmyn, suprasdama, kad tik sąmoningu apsisprendimu, vienybe, moraliniu tvirtumu ir sugebėjimu nepasimesti vis didėjančios įtampos aplinkoje pagaliau ji prisikels kaip laisvų žmonių bendrija.“¹⁴⁸), tačiau nacionalinio jausmo skatinimas derinamas su pagarba bei tolerancija visoms tautoms („Jis [Jurgis Matulaitis] dvasia išėjo į kur kas aukštesnę, pažangesnę, Lietuvai našesnę suvokimo erdvę, veikimo principą — šiuo principu jis laikė ir teigė krikščioniškumą, žmoniškumą, toleranciją individų ir tautų tarpusavio santykiuose, o šalia to plačiausiu frontu išvystytą krikščioniškosios kultūros etninėje Lietuvoje plėtojimo bei įtvirtinimo politiką demokratijos ir visų partijų bendradarbiavimo Lietuvos ateičiai.“¹⁴⁹)

Kaip pagrindiniai nedemokratiniai režimai yra pristatomos dvi Lietuvos valstybėje taikytos ar taikomos valdymo formos. Pirma, nedemokratinis valdymas laikomas autoritetinis (autoritarinis) A. Smetonos režimas tarpukariu. Šis Lietuvos istorijos etapas kritikuojamas dėl demokratinų principų pažeidimų. Tuo metu Lietuvoje buvo engiamos demokratinės partijos ir iškeliamas vienas – tautininkų – partija. Toks elgesys pažeidžia demokratinę visų požiūrių lygybės principą ir grindžia vienos partijos iškelimu bei vado principu. Tokiu būdu bandoma įtvirtinti požiūrį, kad yra viena tiesa ir vienas problemų sprendimo būdas, todėl efektyvesnis yra vienos teisingos partijos vykdomas valdžios koordinavimas. („Išleistos prezidento A. Smetonos kalbos, sakytos 1935-40 metais, dokumentavo, kaip į to meto problemas žvelgė (ar prieš jas užmerkė akis) respublikos prezidentas, kuris jautėsi esąs ir tautos vadas, griežtai smerkdamas demokratinės partijas, o savosios partijos nelaikydamas partija, nes ji reikalus vertinanti „ne iš dalies, o iš visumos“ (p. 84). Prof. St. Šalkauskio laiškas dokumentuoja, kaip autoritetinį režimą vertino valstybės ir tautos ateitimi susirūpinęs nuoširdus patriotas, tikėjęs ne į „vado principu“ grindžiamą diktatūrą, bet į demokratinę santvarką, laiduojančią visiems lygią laisvę.“¹⁵⁰) Šis valdymo būdas, kai moraliai ir teisiškai iškeliamas vienas visuomenės grupė, buvo įteisintas dalinai naudojantis demokratinėmis priemonėmis ir taip dar labiau nusikalto demokratijai, šaipydamasis iš jos principų ir, pasinaudojus demokratijos silpnybėmis, teisėtai ją griaudamas. Kadangi Konstitucijos viršenybė yra vienas iš pagrindinių demokratijos principų, galima teigti, kad nedemokratinis režimas yra teisėtas, kai toks pobūdis įtvirtinamas Konstitucijoje. („Tačiau pats įdomiausias yra sekantis S 28 sakiny, kuris šitaip skamba: „Šis pusės metų laikotarpis netaikomas pirmajam Seimui rinkti“. Taigi, šio vieno sakinio užteko

¹⁴⁸ Stasys Bačkaitis, „Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo uždangai nusileidus“. *Aidai*, 1 (374-386), 1990

¹⁴⁹ Ričardas Mikutavičius, „Nežemiškas ir žemiškas (Pal. Jurgis Matulaitis)“. *Aidai*, 3 (376-388), 1990

¹⁵⁰ Juozas Girnius, „Pastabos dėl prof. Šalkauskio laiško prez. Smetonai“. *Aidai*, 1 (338-352), 1982

paversti visą 1928 m. konstitucijos demokratiją į tikrą farsą, nes jis legalizavo valstybės valdymą visą dešimtį metų be jokio seimo.“¹⁵¹⁾

Antrasis pristatomas nedemokratinis režimas Sovietų Sąjungos valdymo būdas. Šis režimas „Aiduose“ apibrėžiamas įvairiais terminais – socialistinė demokratija, liaudies demokratija, sovietinė demokratija ar sovietinė diktatūra – tačiau turinio prasme esmė išlieka ta pati – Sovietų Sąjungoje taikomas valdymas kritikuotinas kaip demokratinis principus pažeidžiantis režimas. Pati komunizmo ideologija savyje koduoja antidemokratinį elementą, kadangi komunizmo kūrimas neatsiejamas nuo revoliucinio judėjimo. Socialistinė demokratija iš tiesų yra bandymas gražesniu pavadinimu paslėpti diktatūrinį, moraliai pasenusį valstybės turinį. „Aidų“ žodžiais tariant, „žmonijos sąžinė jau išbudo tautų laisvės idėjai ir dėl to pasmerkė imperializmą kaip nemoralią atgyveną. Todėl ir patys sovietai yra priversti savo imperializmą dangstyti „federalizmu“ ir reklamuoti pavergtųjų tautų „laisvumą“ broliškoje šeimoje. Panašiai jaučiamai priverstais brutalia diktatūra garbinti "socialistinę demokratiją", o žmogaus teisių paneigimą aukštinti „socialistiniu humanizmu“. Tai vadinti pažanga, bet žengti atgal į barbarišką praeitį.“¹⁵² Sovietinės demokratijos atsilikimą moralinėje srityje iliustruoja religinių bendruomenių atžvilgiu vykdoma politika ir žmogaus teisių užtikrinimas. Pastebėtina, kad valdžios santykis su religinėmis bendruomenėmis yra valstybės demokratiškumo indikatorius. Demokratizacija valstybėje nevyksta, jeigu religinėms bendruomenėms neužtikrinamos religijos išpažinimo ir apeigų vedimo laisvės.¹⁵³ Lygiai taip pat svarbu, kaip valstybėje elgiamasi su žmogaus teisėmis. Sovietų Sąjungoje vykdoma tautų engimo, valstybės kišimosi į žmogaus privatų gyvenimą politika bei minties, žodžio ir spaudos laisvės pažeidimai įrodo, kad nesvarbu, kokia „etiketė“ bus priskirta sovietiniam režimui – šis valdymo būdas yra smerktinas ir keistinas.

Papildomi demokratijos diskursai „Aiduose“ yra susiję su demokratijos kilmės aiškinimusi bei demokratijos įtaka kultūrai. Pastebimos dvi pagrindinės demokratijos kilmės teorijos: demokratija kilo iš liberalizmo ideologijos arba demokratija yra krikščionybės kūrinys. Pirmuoju atveju teigiama, kad demokratija yra siekis valstybėje įgyvendinti liberalizmo iškeltas idėjas. Būtent liberalizmo ideologija išskėlė sąžinės laisvės principą, kuriuo remiasi dabartinės demokratijos. Iki liberalizmo plėtros ir kartu su juo iškeltos demokratinės valstybės idėjos „viešpatavo senas dėsnis, valdovą daręs ne tik kasdieninių reikalų, bet ir sąžinių viešpačiu.“¹⁵⁴ Taip pat, anot cituojamo filosofo J. Ortega y Gasset, liberalizmas yra

¹⁵¹ K. Šidlauskas, „Lietuvos prezidentų konstitucinės galios“. *Aidai*, 4 (90), 1956

¹⁵² „1973 metai“. *Aidai*, 1, 1974

¹⁵³ V. Mar., „Chruščiovo kovos su religija metodai“. *Aidai*, 4 (179), 1965

¹⁵⁴ J. Girnius, „Liberalizmo klausimu“. *Aidai*, 4 (90), 1956

„teisė, kurią dauguma pripažįsta mažumai, ir todėl kilniausias sprendimas, nušvitęs mūsų planetai: jis skelbia ryžtį drauge gyventi su priešu, dar daugiau — su silpnu priešu“.¹⁵⁵ Todėl, „Aidų“ žodžiais tariant, „šia savo moraline prasme, kuria liberalizmas nuosakiai išsiskleidžia demokratine visuomeninių santykių forma, jis yra bendras visiems, kurie išpažįsta demokratiją, vienaip ar kitaip grindžiamą atskirų pasaulėžiūrų pagrindu.“¹⁵⁶ Antruoju atveju teigiama, kad demokratija yra išaugusi iš krikščioniškosios tradicijos. Demokratijoje įtvirtinama asmenų lygybė kyla iš krikščioniškojo meilės artimui principo. („Šisai principas nėra naujas krikščioniškojoje civilizacijoje, nes kaip tik krikščionybė pirmoji istorijoje iškėlė nelygstamą žmogaus vertę, visuotiniu meilės reikalavimu pralauždama klanines nuotaikas, težinojusias „savųjų“ solidarumą prieš „svetimuosius“). Šia prasme Henri Bergson yra kalbėjęs apie evangelines demokratijos versmes.“¹⁵⁷) Tuo tarpu kitas svarbus demokratijos principas – individualizmas – kilo iš suasmeninto, personalizuoto ryšio su Dievu. „Dievo buvimas asmeninėj sąžinėj čia, taip sakant, išlaisvina žmogų nuo kolektyvinės žvėries diktatūros, kas, aišku, turi tą pasekmę, jog žmogus, priklausantis vienai iš šių trijų religijų, ir politiniame bei socialiniame gyvenime privalo pripažinti ir įgyvendinti visas žmogiškojo asmens, kuri Dievas išlaisvino, teises. <...> Vakarų liberalai, atrodo, bus užmiršę politinės laisvės ir demokratijos moralines bei religines prielaidas: tatai paaiškina kai kurių kraštų liberalinių sluoksnių politinį silpnumą.“¹⁵⁸ Dėl tos priežasties, kad demokratijos idėjų pagrindas ir ištakos yra religinis mokymas, demokratinės valstybės negali atmesti religinių idėjų. Bandytas atsižadėti krikščioniškojo elemento trukdo pačių demokratijų plėtrą, kadangi taip demokratijos bando atsiriboti nuo savo ištakų ir praranda savo idėjų pagrindimą. („Demokratijų tragediją, ypač Europoje: jos dar nesugebėjo demokratijos realizuoti. Pagrindinė to nesugebėjimo priežastis yra, kad demokratija savo esmėje kyla iš evangelijos įkvėpimo, o moderniasias demokratijas formuojančios jėgos atmetė evangeliją ir krikščionybę.“¹⁵⁹

Demokratijos pritaikymas kultūroje yra susijęs su kultūros prieinamumu. Kultūros demokratizacija reiškia, kad kultūra gali būti skleidžiama demokratiškai, prieinama visiems. Visgi pats menas negali būti kuriamas pasitelkiant demokratines priemones. Tikras menas kyla iš individualių asmenybės išgyvenimų ir individo pastangų, o kolektyvinis, demokratinis meno kūrimas, įtraukiant į procesą skirtingų požiūrių atstovus, įneštų susitarimo, konsensuso paieškos elementą, taip pasmerkiant dalį idėjų. („60-ties pareiškimas nekėlė kultūros filosofijai priklausančio klausimo, kas kultūrą kuria — lygiai „visi“ ar atskiri

¹⁵⁵ J. Girnius, „Liberalizmo klausimu“. *Aidai*, 4 (90), 1956

¹⁵⁶ Ten pat

¹⁵⁷ Ten pat

¹⁵⁸ Antanas Ramūnas, „Fr. W. Foersteris kalba mums“. *Aidai*, 5 (91), 1956

¹⁵⁹ Anicetas Tamašaitis, S.J., „Maritainas ir krikščioniškoji kultūra“. *Aidai*, 10 (125), 1959

individai. Jei toks klausimas būtų keliamas, sutikčiau su M. Žitkute, rašiusia tose pačiose „Naujienose“, kad „kūryba yra kraštutiniai individualus asmenybės pasireiškimas“. Laikau, kad ta pati autorė pakankamai atsakė „Naujienu“ redaktoriui, ironiškai pastebėdama: „nedaug betrūksta, kad mes sugebėsime demokratiškai piešti paveikslus, rašyti dramas, eilėraščius ir simfonijas“. Kondensuotai ši „lygybės“ santykį su kultūra „Dirvoj“ (1958 nr. 73) nusakė V. Kavolis: „Kultūros tikrai paskleidimas gali būti demokratinis, kad visi galėtų jos geriausiaisiais vaisiais naudotis. Nei kūryboje, nei jos vertinime nėra ir negali būti nieko demokratiško.“¹⁶⁰) Taip pat meno vertinimui būtinas hierarchijos išlaikymas, kadangi „sulyginus“ meną prarandamas vertės suvokimo matas.¹⁶¹

Analizuojant žurnalo „Aidai“ straipsnius pastebėta, kad nuo 1972 metų pradeda ryškėti demokratijos pergalės prieš priespaudą ir diktatūrą naratyvas. „Aidų“ žodžiais tariant, „Istorija rodo, kad priespauda, diktatūra neišsilaiko. Keitimasis vyksta demokratiškos santvarkos linkme, nors nejučiomis, labai pamažu.“¹⁶² Taigi, ilgalaikėje perspektyvoje tikima natūraliu demokratijos viršenybės įgalinimu. Šio naratyvo paaiškinti nėra sunku: tikėjimą laisvės idėja bei troškimu įkvėpė Romo Kalantos susideginimas. Vis dėlto, šis naratyvas apie neišvengiamą demokratijos pergalę prieš diktatūrą buvo atgaivintas tik 1990 metais, supažindinant visuomenę su taikiais demokratiniais judėjimais už Baltijos jūros regiono tautų nepriklausomybę.¹⁶³

Taigi, žurnale „Aidai“ vyrauja diskusija, kokia demokratija yra, kaip ją galima tobulinti ir kodėl demokratija kai kuriose srityse netinkama. Pastebėtina, kad analizuojamo laikotarpio pradžioje, XX a. 6 dešimtmetyje, vyravusią diskusiją apie demokratijos kilmę vėlesniais laikotarpiais pakeičia svarstymai apie demokratijos ir komunizmo kovą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad demokratija nepriklausomai nuo jos rūšies turi remtis pliuralistine bendruomene ir taip išvengti vienos ideologinės daugumos išaukštinimo.

3.4. Laisva bei cenzūruota politinė mintis: „Komunisto“, „Aušros“ ir „Aidų“ formuojamų demokratijos sampratų palyginimas

Remiantis atlikta žurnalų turinio analize galima išskirti keturias pagrindines kategorijas, koku būdu bei ką pabrėžiant vartojama „demokratijos“ sąvoka. Tai 1) demokratijoje veikiantis subjektas; 2) demokratijos principai bei veikimo būdai; 3) priešingi režimai ir kuo jie skiriasi nuo demokratijos; 4)

¹⁶⁰ „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui“. *Aidai*, 1 (116), 1959

¹⁶¹ „Jose Ortega y Gasset“. *Aidai*, 6 (92), 1956

¹⁶² „Lietuvybė 2000 metais“. *Aidai*, 8, 1972

¹⁶³ „Lietuva Vidurio Europos kontekste“. *Aidai*, 2 (375-387), 1990

papildomi diskursai bei papildomos demokratijai priskiriamos sritys. Šios kategorijos yra itin svarbios siekiant palengvinti trijų demokratijų sampratų palyginimą.

Atrasta, kad šie žurnalai iš esmės skirtingai formuoja demokratijos idėją – demokratijoje veikiantys subjektai gali būti „asmeniniai“ (individas, pilietis), kolektyviniai neorganizuoti (klasės, tauta) bei kolektyviniai organizuoti (partijos, organizacijos/institucijos). Individualus veikimas demokratijoje dominuoja „Aušros“ bei „Aidų“ formuojamose sampratose. Visgi „Aušroje“ veikiantis individualus pilietis yra daugiau legalistinis, formalus bei nuasmenintas subjektas, kai tuo tarpu „Aiduose“ kuriamoje demokratijos sampratoje veikiantis individas turi bei išreiškia individualius politinius, asmeninius bei moralinius įsitikinimus. Be to, „Aušroje“ veikianti tauta yra kultūriškai, o ne politiškai apibrėžta bendruomenė, pradinėje stadijoje formuojanti demokratiją bei valstybę, tačiau vėlesniuose valstybės raidos etapuose valdžios iškėlimo funkcijas perduodanti individualiam veikėjui – piliečiui. Tokiu atveju demokratija rūpinasi tautų teisių įtvirtinimu. Tuo tarpu „Aidų“ demokratijos samprata savotiškai apjungia abi šias tautas, kadangi pažymi tiek etninės, tiek politinės tautos svarbą demokratijos raidai. Etninė tauta, įgavusi demokratines laisves, virsta politine tauta, savo pliuralistine prigimtimi saugančia demokratiją nuo iškrypimų (kai valdymas remiasi konkrečia visuomenės grupe). Tuo tarpu autoritarinio režimo žurnale „Komunistas“ kuriamas pasakojimas apie demokratiją remiasi tik kolektyvinių subjektų veikimu. Pagrindinį vaidmenį demokratijos kūrime atlieka darbininkų klasės. Tam, kad demokratija veiktų, reikia, kad neorganizuota proletariato klasė, padedama komunistų partijos, pradėtų veikti organizuotai. Vadinasi, vidaus politikoje demokratija „Komunisto“ kuriamame diskurse veikia tik tada, kai yra iš šalies pasirūpinama masių organizuotumu (neorganizuotų grupių veikimas demokratinėmis sąlygomis negalimas). Kita vertus, nuo 1990 m. pradžios pradėtas vertinti ir individo vaidmuo organizacijų valdyme, taip pertvarkant partijoje vyravusį „demokratinio centralizmo“ principą. Visgi individui suteikiamas vaidmuo nėra toks stiprus, kad gebėtų pakeisti demokratijos kūrime kolektyvinių veikėjų reikšmę.

Organizuotas kolektyvinis demokratijos subjektas – demokratinės institucijos – turi ganėtinai skirtingas funkcijas visuose trijuose demokratijos apibrėžimuose. Anot „Komunisto“, institucijos, valdomos remiantis demokratinio centralizmo principu, kai pasiūlymai nuleidžiami „iš viršaus“, turi keisti socialinius bei ekonominius žmonių tarpusavio santykius. Tuo tarpu „Aušroje“ pateikiama institucijų funkcija savotiškai kyla iš pasipriešinimo demokratinio centralizmo principui. Taip pat „Komuniste“ tvirtinama, kad demokratijoje reikia vienos – komunistų – partijos, kadangi tik tuomet bus tinkamai atstovaujama darbininkų klasė. Dėl šios priežasties, anot „Aušros“, demokratinės institucijos

yra skirtos konsensuso tarp skirtingų įsitikinimų asmenų paieškai ir yra formuojamos piliečių iniciatyva. Tuo tarpu „Aiduose“ formuojamoje demokratijos sampratoje partijos vienija asmenis pagal įsitikinimus. Kadangi individai turi skirtingus įsitikinimus, viena partija yra nepajėgi jų visų apjungti. Visgi pastebėtina, kad tiek „Komuniste“, tiek „Aiduose“ partijos (ar partija) atlieka tarpininkų vaidmenį tarp visuomenės bei valdžios. Pažymėtina, kad „Aušroje“ toks mediatoriaus vaidmenį turintis subjektas nėra išskirtas ir apeliuojama į tautiniais principais besiremiantį politinį veikimą.

Demokratijos veikimo principai yra susiję su santvarkos įtvirtinimu/įvedimu, politinės daugumos ir mažumos santykiais, sprendimų priėmimu, teisine santvarka ir žmogaus laisvėmis bei teisėmis. Atkreiptinas dėmesys, kad „Komuniste“, skirtingai nei kituose analizuojamuose žurnaluose, išskiriama teisinga demokratijos rūšis – socialistinė demokratija, kurios veikimo principai ir yra pristatomi. Pirmiausia socialistinė demokratija išsiskiria tuo, kad ši santvarka yra įtvirtinama proletariato klasės sukeltos revoliucijos metu. Taip pat pažymėtina, kad socialistinė demokratija yra tik tarpinis etapas kelyje į „post-demokratiją“ – socialistinę valstybę. Tuo tarpu tiek „Aušroje“, tiek „Aiduose“ pabrėžiama, kad demokratinis santvarkos įtvirtinimo būdas negali būti prievartinis, o valdžia yra deleguojama laisvų ir konkurencingų rinkimų metu. Skirtingai žurnaluose suvokiamas ir valdančiųjų santykis su politinėmis mažumomis. „Komuniste“ demokratija įvardijama kaip daugumos diktatūra, nukreipta prieš išnaudotojų daugumą, kai tuo tarpu „Aiduose“ pabrėžiama, kad tikrai demokratinis režimas yra tas, kuriame užtikrinama apsauga politinei mažumai. Taip pat tiek „Aušroje“, tiek „Aiduose“ pažymėtinas įstatymo viršenybės aspektas, o „Komuniste“ toks diskursas nepastebėtas. Skiriasi ir žmogaus laisvių ir teisių gavėjai. „Komuniste“ pabrėžiama, kad politinės, socialinės ir ekonominės laisvės turi būti užtikrinamos tik prieš išnaudotojų klasę kovojančioms socialinėms grupėms, kai tuo tarpu „Aušroje“ ir „Aiduose“ formuojamos sampratos pabrėžia, jog tokios teisės suteikiamos visiems žmonėms, o demokratinės valstybės turi rūpintis žmogaus teisių apsauga visame pasaulyje. Visgi tiek „Komuniste“, tiek „Aušroje“ pastebima, kad demokratinė valstybė turėtų garantuoti politinę, socialinę ir ekonominę lygybę. Kita vertus, „Aiduose“ pabrėžiamos lygios teisės dalyvauti politiniame procese, o ekonominė lygybė siejama su lygiomis galimybėmis.

Norint apibrėžti priešingą formuojamai demokratijos sampratai politinį režimą dažniausiai pasitelkiami konkrečių valstybių politinių santvarkų pavyzdžiai. „Komuniste“ siekiant pavaizduoti socialistinei demokratijai priešingą režimą pasitelkiamas Vakarų valstybių buržuazinės demokratijos pavyzdys. Buržuazine vadinama demokratija yra kaltinama formalumu, kadangi paneigia klasių kovą, be kurios neįmanomas demokratijos veikimas. Taip pat kritikuojamas individualizmo sureikšminimas,

kai asmuo atskiriamas nuo kolektyvo, bei negebėjimas užtikrinti ekonominių teisių bei lygybės. Tuo tarpu tiek „Aušroje“, tiek „Aiduose“ kritikuojama Sovietų Sąjungos politinė santvarka, kurioje diskriminuojamos tam tikros visuomenės grupės, neužtikrinant joms sąžinės, žodžio ar religinės laisvės. Visgi „Aiduose“ kaip priešingas demokratiniam kritikuojamas ir istorinis A. Smetonos valdymas Lietuvoje, kurio metu buvo įtvirtintas vienpartinis valdymas. Pastebėtina, kad „Aušroje“ Lietuvos istorija pristatoma kaip demokratinis laikotarpis ir neužsimenama apie demokratiškas pažeidimus.

Papildomi diskursai apie demokratiją yra susiję su demokratiškas principų taikymu ne valstybės valdymo srityje. Pastebėtina, kad pagrindiniame žurnale „Aušra“ papildomų diskusijų apie demokratiją nėra ir tai būtų galima paaiškinti tuo, kad pagrindiniu „Aušroje“ pateikiamos demokratijos sampratos tikslu reikėtų laikyti bandymą aktyviai prieštarauti oficialios ideologijos pateikiamam apibrėžimui. Būtent dėl to „Aušroje“ svarbesnis aspektas nei diskusijos yra demokratijos principų, funkcijų bei veikimo aiškinimas bei sovietinės santvarkos nedemokratiškumo pabrėžimas. Tuo tarpu tiek „Komuniste“, tiek „Aiduose“ svarstoma apie demokratiškas principų pritaikymą kultūroje. Šiuose siūlymuose pastebimas ryškus skirtumas – „Komuniste“ menas turi atlikti politinę funkciją ir atspindėti proletariato klasės gyvenimą. Tad socialistinės demokratijos principai tampa totaliniais principais, kai visos gyvenimo sritys turi atlikti joms paskirtas funkcijas ir taip prisidėti prie socializmo kūrimo. Tuo tarpu „Aiduose“ pabrėžiama, kad tikroji kultūra kyla iš individualizmo ir demokratinis, tai yra visuotinis, gali būti tik meno pasiekiamumas.

Išvados

Šiuo darbu siekta išsiaiškinti cenzūros įtaką politinio žinojimo kūrimui. Siekiant šio tikslo analizuota institucionalizuotos cenzūros įtaka politinės savivokos kūrimui sovietinėje Lietuvoje. Tai daroma remiantis M. Foucault ir R. Koselleck suformuotomis prielaidomis, kad visuomenėje vyraujančio diskurso kaitai įtaką daro politinis kontekstas ir taikomi kalbos kontrolės mechanizmai. Iš esmės M. Foucault suformuluota idėja apie draudimų įtaką viešajam diskursui tapo atspirties tašku ne vienai cenzūros studijai. Įtraukus cenzūros elementą į diskurso raidos tyrimus galima išvelgti, kokią įtaką visuomeninio žinojimo kūrimui bei perdavimui daro valstybės kontroliuojamos institucijos veikla. Taigi autoritarinio režimo vykdoma cenzūra turėtų keisti politinių idėjų, ypač turinčių ideologinę reikšmę, sampratas. Remiantis šiomis prielaidomis analizuojama, kokia „demokratijos“ samprata formuojama žurnaluose „Komunistas“, „Aušra“ ir „Aidai“. Atlikus šių žurnalų turinio analizę išskirtos keturios pagrindinės reikšminės kategorijos: 1) demokratijoje veikiantis subjektas; 2) demokratijos principai bei

veikimo būdai; 3) priešingi režimai bei jų išskirtinimai lyginant su demokratiniais režimais; 4) papildomi diskursai bei papildomos demokratijai priskiriamos sritys.

Atrasta, kad žurnale „Komunistas“ formuojama socialistinės demokratijos samprata, besiremianti konkrečia išnaudojamųjų socialine klase, yra priešinga „Aušroje“ bei „Aiduose“ formuojamai sampratai, kurioje demokratijos esmę sudaro įvairių visuomenės grupių nuomonių pliuralizmas. Skiriasi ir žurnaluose pristatomų demokratijų tikslai. Jeigu „Komuniste“ demokratijos tikslas yra išlaisvinti proletariato klasę nuo išnaudojimo ir tokiu būdu keliauti link socializmo, tai „Aušroje“ demokratija tapatinama su etninės tautos nepriklausomybe, laisve ir teise priimti sprendimus. Tuo tarpu „Aiduose“ pateikiama demokratijos samprata neišskiria vieno demokratijos tikslo – tikslą demokratijoje gali nustatyti tik išreikšta visuomenės valia.

Ši analizė atskleidžia, kad institucionalizuotos cenzūros veikimas mažina diskusijas, siekiančias apibrėžti politines idėjas. Pastebėtina, kad tiek „Komuniste“, tiek „Aušroje“ – žurnaluose, kurie patyrė cenzūros įtaką – buvo formuojamos ganėtinai vienprasmės „demokratijos“ sampratos, kai „Aiduose“ – su cenzūros įtaka nesusidūrusiame leidinyje – „demokratijos“ samprata kuriama nuolatinių diskusijų pagalba. „Aušra“, priešindamasi cenzūros kuriamam supratimui apie demokratiją, stengiasi kaip kontrastą pateikti kitą, teisingą kelią, kuris yra priešingas su oficialiuoju diskursu. Nors pastebima, kad demokratijoje yra svarbus diskusinis elementas, tačiau pati demokratijos idėja yra pristatoma kaip neliečiama ir nekritikuotina sąvoka. Ypač gerai šią baimę kritikuoti demokratines santvarkas cenzūros kuriamam diskursui oponuojančiame žurnale parodo „demokratijos“ idėjos analizė cenzūros įtakos nepatyrusio žurnalo „Aidai“ diskurse. „Aiduose“ visu analizuojamu laikotarpiu bandoma pateikti siūlymų, kaip demokratiją galima tobulinti, nesibodima svarstyti apie kitokias nei esamos demokratijos formas ir tai, kokia linkme demokratinė santvarka juda. Remiantis šiuo skirtumu tarp skirtingą cenzūros įtaką patyrusių žurnalų turinio, galima daryti išvadą, kad institucionalizuotos cenzūros veikimas politiniam žinojimui turi dvi pasekmes. Pirmoji pasekmė yra tai, kad cenzūra sukuria sudvejintą diskursą, kuriame figūruoja oficialiąją retoriką atitinkantis politinių idėjų apibrėžimas ir jam kontrastingas neoficialusis bandymas sukurti visiškai priešingą žinojimą. Antroji institucionalizuotos cenzūros egzistavimo pasekmė yra ta, kad, remiantis „demokratijos“ sampratos analize, cenzūros įtaka visuomeniniam žinojimui yra susijusi su politinių idėjų susiaurinimu, apribojant su idėjų apibrėžimu bei vertinimu susijusias diskusijas.

Taip pat ši analizė atskleidžia, kad pačios cenzūros raida neturėjo didelės įtakos politinės minties kaitai. Pokytis žurnalo „Komunistas“ apibrėžimuose pastebimas tik XX a. 9 deš. ir sutampa su vykdoma

persitvarkymo ir viešumo politika. Vis dėlto ir šiuo laikotarpiu matomas politinės minties tęstinumas, o turinio pokytis sietinas su retorikos pasikeitimu. Šį reiškinį, kad cenzūros raidos įtaka kuriamam politiniam žinojimui nėra ryški, galima būtų aiškinti tuo, kad Sovietų Sąjungos politiką formuojantis ideologinis pagrindas išliko tas pats.

Šį darbą taip pat galima matyti kaip bandymą įsiliesti į diskusiją apie politinių institucijų kaip specifinio žinojimo tęstinumą Lietuvoje. Toliau nuosekliai tęsiant tyrimus šiomis temomis galima nagrinėti, kokią išliekamąją vertę turėjo institucionalizuotos kalbos kontrolės veikimas Lietuvos visuomenės politinei minčiai. Galima spėti, kad gilesnė sovietinių leidinių ir išėivijos bei pagrindinės spaudos lyginamoji analizė padėtų atrasti, kiek šiuolaikinėje Lietuvos politinėje mintyje išliko cenzūros bei ideologijos formuotų apibrėžimų. Tai ypatingai aktualu tuomet, kai viešojoje erdvėje vis pasigirsta pasisakymų, kad valdžia turi atsižvelgti į daugumos valią, parlamentas yra vieta, kurioje nėra vietos diskusijai, o teisinės valstybės elementai pašalinami dominuojančios socialinės grupės interesų vardan.

Summary

The control of language is one of the ways to strengthen the political regime. In this way, political regime can create an institutionalized way to pass on the knowledge of ideology to the future generations. One way to control the language and discourse of society is to create an institution, responsible for censorship of the ideas. The mechanism of that kind of institutions was created in Soviet Lithuania. The censorship in Lithuania was fully institutionalized in 1956 and finished in 1990. This paper focuses on the analysis of institutionalized censorship in the Soviet Lithuania in a period from 1956 to 1990. The key goal of the study is to find out how the political knowledge (*political self-perception*) has changed during the Soviet era in Lithuania, when institutions of censorship were active. In order to reach the goal, the study analyses the meaning of the concept of *democracy* in three periodical publications: *Komunistas*, *Ausra* and *Aidai*. The analysis revealed that the context of institutionalized censorship meant the decrease of the discussions in the public discourse regarding the political ideas. The concept of *democracy* in the discourse of newspapers, which felt direct or indirect influence of the censorship, is described one-sided. The goal of the discourse of independent newspaper, on the contrary, is to provoke discussion in order to achieve the improvement. Furthermore, the censorship creates two different and contrasting discourses of the same political idea: official ideological concept and unofficial attempt to contradict it. Nevertheless, the development of the institutions of censorship had no significant influence on the change of the political thought. This paper can be understood as a humble attempt to integrate into the discussion about the continuity of political knowledge.

Literatūros sąrašas

1. Berger, Peter L., Luckmann Thomas, "The social construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge", Penguin Books: 1991
2. Biliūtė-Aleknavičienė Elvyra, Aušros sūnus. Kunigo Liongino Kunevičiaus gyvenimo ir veiklos kelias, Kaunas, 2006
3. Boyer Dominic, "Censorship as a Vocation: The Institutions, Practices, and Cultural Logic of Media Control in the German Democratic Republic". Society for Comparative Study of Society and History, Cornell University, 2003
4. Coetzee, J. M. "Giving Offense: Essays on Censorship", Chicago and London: The University of Chicago press, 1996
5. Dapšytė Goda, Sovietinės cenzūros poveikis Lietuvos teatro diskurso raidai. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, menotyra (03 H), teatrologija (H 330), Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Vilnius, 2015
6. Davila D., M. E. Barnes "Beyond censorship: politics, teens, and ELA teacher candidates", English Teaching: Practice & Critique, 16 (3), 2017
7. Foucault Michel, Diskurso tvarka: inauguracinė paskaita Collège de France, perskaityta 1970 metų gruodžio 2 dieną, Vilnius: Baltos lankos, 1998
8. Foucault Michel, Seksualumo istorija: kn. 1-3, Vilnius: Vaga, 1999
9. Freeden Michel, Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach, Oxford: Oxford UP, 1996
10. Freshwater Helen, "Towards a Redefinition of Censorship", Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age, New York, 2004
11. Gudaitis Leonas. „Uždusinti žodžiai: sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje“. Metai, 5-6 (gegužė-birželis), 2010
12. Hsieh Hsiu-Fang, Sarah E. Shannon, "Three approaches to Qualitative Content Analysis", Qualitative Health Research, 15 (9), 2005 gruodis
13. Hsiu-Fang Hsieh, Sarah E. Shannon, „Three approaches to Qualitative Content Analysis
14. Jevsejevas Paulius, „Ezopo kalba: turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis“. Acta Academiae Artium Vilmensis, 73, 2014
15. Josipenko Oksana, "Lingvistinis posūkis filosofijoje: gramatinė versija", Logos, 74 (sausis-kovas), 2013
16. Jurčys Benediktas, „Aidai.eu apžvalga. Aidų skaitmeninimas“. Aidai. Mėnesinis kultūros žurnalas. <www.aidai.eu>
17. Kmita Rimantas, Algis Kalėda, Dalia Satkauskytė (sud.), Sovietmečio lietuvių literatūra. Reiškiniai ir sąvokos, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019
18. Koselleck Reinhart, The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts, Stanford, California: Stanford University Press, 2002
19. Messerer Azary, "Orwell and the Soviet Union". ETC: A Review of General Semantics, Institute of General Semantics, 41 (2), 1984

20. Putinaitė Nerija, Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a., Vilnius: Aidai, 2004
21. Putinaitė, Nerija. Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje, Vilnius: Aidai, 2007
22. Sabonis Arvydas, Stasys Sabonis (sud.), Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys. Vilnius: Vaga, 1992.
23. Satkauskytė Dalia, „Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje“. Colloquia, 36, 2016
24. Skorupskas Andrius, „Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964-1989 m.)“. Genocidas ir rezistencija, 1 (17), 2005
25. Sobeckis Dainius, „Lietuvių diasporos kultūrinė spauda: žurnalo „Aidai“ tendencijos ir transformacijos“. Soter: religijos mokslo žurnalas, 41 (69), 2012. <<https://hdl.handle.net/20.500.12259/33230>>
26. Streikus Arūnas. Minties Kolektyvizacija: Cenzūra Sovietų Lietuvoje. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018
27. Tamkevičius Sigitas, „Atgimstant „Aušrai““. Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika. <<http://www.lkbkronika.lt/index.php/apie-kronikas2/904-atgimstant-ausrai>>
28. Tamkevičius Sigitas, „LKB Kronika nr. 19 ir Aušra Nr. 1 (41)“. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. Kovų už laisvę istorija ir dabartis <<http://www.lkbkronika.lt/index.php/35-kronika/923-lkb-kronika-nr-19-ir-ausra-nr-1>>
29. Urbonas Vytas, „Komunistas“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Komunistas-47217>>
30. Wallach Amei, “Censorship in the Soviet Bloc”. Art Journal, 50(2), 1991
31. Wodak Ruth, Critical Discourse Analysis: Challenges and Perspectives, Editor’s introduction

Priedai

Priedas 1 Darbe cituotų straipsnių sąrašas

Žurnalas „Komunistas. Lietuvos Komunistų partijos Centrinio Komiteto žurnalas

1. „Dėkingiausias uždavinys“, 1 (715), 1984
2. „Didžioji tarybinė liaudies šventė“, 10 (424), 1959
3. „Gaivinanti Lenino genijaus jėga“, 1 (595), 1974
4. „Į pagalbą propagandistui“, 9 (495), 1965
5. „Konstitucinių teisių pažeidėjimai“, 1 (703), 1983
6. „Lietuvos bolševikai kovoje už Didžiojo Spalio pergalę. Medžiaga TSKP istorijos VII ir VIII temoms studijuoti“, 10 (424), 1959
7. „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto kreipimasis į visus rinkėjus, partines ir visuomenines organizacijas bei judėjimus, darbo kolektyvus“, 1 (787), 1990
8. „Marksizmas ir žmonijos pažanga“, 4 (526), 1968
9. „Neišardoma partijos ir liaudies vienybė“, 7, 1957
10. „Rusų literatūros sąžinė. Visariono Bielinskio 150-osioms gimimo metinėms“, 5, 1961
11. „Socialistinės demokratijos veiksmingumas“, 1, 1985
12. „Su Lenino vėliava“, 4, 1970
13. „Sugrįžkime prie pastoviųjų vertybių“, 1 (787), 1990
14. „Tarybų Sąjungos komunistų partijos XXII suvažiavimas“, 4, 1961
15. „Tarptautiniai santykiai ir ideologinė kova“, 1 (595), 1974
16. „Už kūrybinio marksizmo-leninizmo pergalę prieš pasaulinio komunistinio judėjimo kurso reviziją“, 9 (471), 1963
17. „Vladimiro Lenino gimimo 100-osioms metinėms. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto Tezės“, 1, 1970
18. Bartninkas M., R. Cemnolonskis, „Kai mokslas diegiamas pagal komandą“, 1 (763), 1988
19. Bernatavičius P., „Pasaulinė socializmo sistema - pažangos ir taikos nešėja“, 01 (739), 1986
20. Bielinis J., „Socialistinės kultūros raida ir jos vaidmens komunizmo statyboje didėjimas“, 1, 1980
21. Bikuličius V., „Neblėstanti Lenino minčių šviesa“, 1 (583), 1973
22. Brežnevas L., „Istorinis etapas kelyje į komunizmą“, 1 (643), 1978
23. Dundulis B., J. Dobrovolskas, A. Rakūnas, „Lietuvos TSR istorija“, 1, 1980
24. Germanas V., „Pagrindinė brandaus socializmo jėga“, 1 (655), 1979
25. Griškevičius Petras, „Darbo žmonių avangarde“, 1, 1985
26. Kunčinas Algirdas, „Nori patikrinti žmogų – suteik jam valdžią“, 1 (787), 1990
27. Lazutka V., „Strateginis kursas: socializmo raidos spartinimas“, 1 (763), 1986
28. Liauška V., „Centrinė Amerika: taika pasirašyta, karas nesiliauja“, 1 (763), 1988
29. Martinkus V., „Ir žodžio tiesa, ir jo grožis“, 1 (763), 1988
30. Novopašinas J., „Realusis socializmas: poveikis pasauliniam revoliuciniam procesui“, 1 (703), 1983
31. Ozarskis E., „Pramonės valdymo organizavimas“, 9 (471), 1963
32. Ponomariovas B., „V. Leninas – didysis revoliucinės epochos vadas“, 2, 1970
33. Rudzinskas J., „Socializmas suartina tautas“, 7 (433), 1960

34. Šepetys, „Ateistinis auklėjimas: daugiau realizmo”, 1 (763), 1988
35. Vatikanas – reakcijos ramstis“, 7, 1957
36. Zimas G., „Idėjinio įsitikinimo, ryžtingumo ir sugebėjimostatyti komunizmą ugdymas”, 1 (655), 1979

Žurnalas „Aušra“

1. „Baimės imperija“, 10, 1978 kovas
2. „Iš užsienio radijo laidų. Apie Lietuvos Tarybą, 1918.II.16-tą paskelbusią nepriklausomos Lietuvos atstatymą“, 30, 1982 kovas
3. „Italijos, Prancūzijos ir Ispanijos kompartijų vadovams“, 5, 1977 m. vasario 16 d.
4. „Jubiliejui” artėjant”, 12, 1979 gegužė
5. „Keturiasdešimt metų”, 34, 1982 gruodis
6. „Kreipimasis į Lietuvoje gyvenančius rusus“, 17, 1979 rugpjūtis
7. „Lietuvos nepriklausomybės netekimo istorinės aplinkybės“. Aušra, 3, 1976 m. birželio 15 d.
8. „Nūdienės dainelės”, 22, 1980 gegužė
9. „Propagandos reikšmė ir teorinis pagrindas“, 11, 1978 gegužė
10. „SOS! SOS! SOS! Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui drg. A. Barkauskui“, 9, 1978
11. „SOS! SOS! SOS! Ne veltui aukoju savo laisvę...”, 20, 1980 gegužė
12. „Tarybinė mafija“. Aušra, 13, 1978 spalio
13. „TSRS vyriausybės vadovui L. Brežnevui”, 20, 1980 kovas
14. „Žvilgsnis į ateities Lietuvą“, 14, 1978 gruodis

Žurnalas „Aidai“

1. „1973 metai”, 1, 1974
2. „Jose Ortega y Gasset”, 6 (92), 1956
3. „Lietuva Vidurio Europos kontekste”, 2 (375-387), 1990
4. „Lietuvybė 2000 metais”, 8, 1972
5. „Pasipriešinkime kultūriniam nuosmukiui”, 1 (116), 1959
6. „Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo uždangai nusileidus“, 1 (374-386), 1990
7. Alšėnas St., „Politika ir rezistencija“, 9 (95), 1956
8. Bačkaitis Stasys, „Šeštojo mokslo ir kūrybos simpoziumo uždangai nusileidus”, 1 (374-386), 1990
9. Bačkaitis Stasys, „Tautinės valstybės”, 5 (140), 1961
10. Bartusevičius V., „Išsivijęs jaunimas ir pavergta Lietuva”, 7, 1972
11. Barzdukas St., „Bendruomeninė dvasia”, 10 (156), 1962
12. Bendorius A., „Kazimieras Pakštas”, 10 (135), 1960
13. Čeginskis Kajetonas J., „Taika ir žmogaus teisės”, 1 (217-230), 1969
14. Dambriūnas L., „Mūsų kalbininkų uždaviniai tremtyje”, 7-8 (93-94), 1956
15. Daugintis P., S. J., „Korporatyvizmo paveikslai”, 2 (88), 1956
16. Eretas Juozas, „Pranas Dovydaitis”, 2 (107), 1958
17. Girnius J., „Liberalizmo klausimu”, 4 (90), 1956
18. Girnius Juozas, „Pastabos dėl prof. Šalkauskio laiško prez. Smetonai”, 1 (338-352), 1982

19. Girnius Juozas, „Tautinės valstybės”, 5 (140), 1961
20. Girnius Kęstutis K., „1988 metai Lietuvoje“, 1 (370-382), 1989
21. L. A., „Antrasis kultūros kongresas”, 2 (157), 1963
22. Lozoraitis Stasys, „Vakarų pergales tamsioji pusė”, 06 (181), 1965
23. Mar. V., „Chruščiovo kovos su religija metodai”, 4 (179), 1965
24. Mikutavičius Ričardas, „Nežemiškas ir žemiškas (Pal. Jurgis Matulaitis)“, 3 (376-388), 1990
25. Mockus K., „Vienybės klausimai mūsų visuomenėje”, 5 (91), 1956
26. O. B., „Lietuvybės išlaikymo parapijose sekcija”, 3 (158), 1963
27. Pakštas K., „Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui”, 5 (100), 1957
28. Pauliukonis Pranas, „Lietuvos valstybės pagrindus tiesiant”, 5 (231-244), 1970
29. Ramūnas Antanas, „Fr. W. Foersteris kalba mums”, 5 (91), 1956
30. Rubikas Antanas, „Bažnyčios demokratinimas po Vatikano II susirinkimo”, 10 (216-229), 1968
31. Skrupskelis Kęstutis, „Utopinės galvosenos bruožai“, 6 (349-361), 1984
32. Šidlauskas Kazys, „Lietuvos prezidentų konstitucinės galios”, 4 (90), 1956
33. Tamašaitis Anicetas, S.J., „Maritainas ir krikščioniškoji kultūra”, 10 (125), 1959
34. Vaitiekūnas V., „Bendruomenės rinkimai”, 7 (142), 1961
35. Vaitiekūnas Vytautas, „Politika 1981 metais“, 1 (338-352), 1982
36. Valaitis Jonas, „Medicina ateities perspektyvoje”, 4 (230-243), 1970
37. Zubras A., „Rusifikacija Sovietų Sąjungoje”, 2, 1973

Priedai 2 Žurnalų „Komunistas“, „Aušra“ ir „Aidai“ palyginimo lentelė

	„Komunistas“	„Aušra“	„Aidai“
Subjektas	<ol style="list-style-type: none"> 1) Pagrindinis subjektas: socialinės klasės. Darbininkų klasė atsakinga už demokratinės revoliucijos surengimą ir kovą prieš išnaudojančiųjų klasę. Pastebima, kad darbininkų klasė iki 1970 m. kovoja vieningai su valstiečių klase. Darbininkų klasės veikia per organizacijas, prisideda prie ekonominės veiklos planavimo. 2) Demokratinės institucijos turi keisti socialinius bei ekonominius santykius. 3) Politinė tauta – liaudis. Veikia tarptautinėje politikoje. 4) Komunistų partija sutelkia darbininkų klasę kovai ir veikia kaip tarpininkas tarp liaudies bei valdžios. 5) Nuo 1990 m. naujas subjektas – individas, dalinai pakeičiantis kolektyvinius subjektus. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Piliečiai kuria demokratiją rinkimų metu ir yra pagrindiniai demokratijos naudos gavėjai. 2) Demokratinės institucijos skirtos konsensuso tarp skirtingas nuomones atstovaujančių piliečių paieškoms. (<i>Kritika demokratiniam centralizmui</i>) 3) Etninė tauta – kultūriškai apibrėžta bendruomenė. Demokratija įtvirtina visų tautų teises. Viena vertus, demokratija kyla iš visos tautos. Kita vertus, valdžią deleguoja piliečiai, jungiami nebūtinai tautiniu pagrindu. 4) Valdantieji atstovauja piliečių interesus. Atskaitomybė piliečiams, kuri kuria piliečių pasitikėjimą valstybe. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kiekvienas demokratijos dalyvis yra individualius politinius ir moralinius įsitikinimus turintis subjektas, išreiškiantis savo pažiūras lygių demokratinų rinkimų metu bei išreikšdamas kritiką. 2) Organizacijos/institucijos – visuomenės apsauga nuo tiesioginio valdžios įsikišimo į žmonių privatų gyvenimą ir galimybė organizuotai išreikšti idėjas, telkia bendraminčius. 3) Etninė ir politinė tauta. Etninė tauta saugoma demokratijos, jai suteikiamos demokratinės laisvės, todėl etninė tauta tampa politine. Politinė tauta – demokratijos pagrindas. 4) Specifinės organizacijos – įvairios partijos, vienijančios bendrų pažiūrų asmenis ir tarpininkaujančios tarp visuomenės ir valdžios. 5) Demokratinė visuomenė vienijama bendro tikslo – bendro būvio kūrimo. 6) Nuo 1972 m. – okupuotos Lietuvos visuomenė išskiriama.

<p>Principai ir kodėl demokratija veikia</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Socialistinė demokratija – daugumos diktatūra, nukreipta prieš išnaudotojų mažumą. 2) Laisvės ir teisės kovotojams prieš išnaudotojų klasę. 3) Socialistinė demokratija įtvirtinama revoliucijos pagalba. 4) Politinės, socialinės ir ekonominės lygybės įtvirtinimas. 5) Demokratinis centralizmas. 6) Kolektyvinis sprendimų priėmimas. 7) Tikslas – „post-demokratija“, socialistinė valstybė. 8) Nuo 1989 m. – politinių organizacijų santarvė, nuomonių pliuralizmas, laisvi visuomenės atstovų rinkimai, demokratinio centralizmo mažinimas. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Demokratinė valdžia kyla iš piliečių valios, išreikštos laisvų rinkimų metu. 2) Demokratija įtvirtina įsitikinimų, sąžinės laisvės, o tai atspindi santykis su religinėmis bendruomenėmis. 3) Pagarba visoms žmogaus (demokratinėms) teisėms ir laisvėms, skirtoms visiems gyventojams. 4) Įstatymo viršenybės bei privataus gyvenimo saugumo užtikrinimas. 5) Demokratiškas principų laikomasi vidaus ir užsienio politikoje. 6) Politinės, socialinės ir ekonominės lygybės įtvirtinimas – lygios galimybės (?) siekti ekonominio gerbūvio ir dalyvauti valstybės gyvenime. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Teisės viršenybė. 2) Žmogaus laisvių ir teisių garantija kiekvienam gyventojui – tiek valstybės viduje, tiek už jos ribų. 3) Valdžios padalijimo principas – apsaugoti nuo valdžios savivalės. 4) Santvarkos įtvirtinamos laisvų demokratiškas rinkimų metu (konkurencingi rinkimai pagerina kokybę). 5) Sprendimų priėmimas susitariant – pateikus įvairias idėjas ir jas aptarus. 6) Pagarba bei apsauga politinėms ar tautinėms mažumoms. 7) Lygios teisės dalyvauti rinkiminiame procese, bet ne ekonominė lygybė.
<p>Nedemokratiniai režimai</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Buržuazinė demokratija – formali, kadangi paneigia klasių kovą. 2) Individualizmo sureikšminimas – asmuo atskiriamas nuo kolektyvo. 3) Nėra lygių ekonominių teisių. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kritika Sovietų Sąjungai dėl teisės aktuose numatytų valstybės pasižadėjimų nevykdymo. 2) Diskusinio elemento panaikinimas iš institucijų sukuria dirbtinę skirtį tarp piliečių ir valdančiųjų, trūksta valdžios atskaitomybės piliečiams. 3) Socialiai konstruojamos visuomenės pažiūros. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kritika A. Smetonos valdymui dėl demokratiškas partijų engimo, vienpartiškumo. 2) Kritika Sovietų Sąjungai dėl ideologinio pagrindo turėjimo, atsilikimas moralinėje srityje, pasireiškiantis religinių bendruomenių diskriminacija.
<p>Papildomi diskursai</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Net ir menas turi veikti pagal demokratiškas principus – vaizduoti darbininkų klasės, liaudies gyvenimą. 	<p>Papildomų diskursų ir diskusijų nėra.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Demokratijos rūšys išskiriamos: <ol style="list-style-type: none"> i. Formalinė demokratija – tik politinėje srityje taikomi demokratiniai principai.

			<ul style="list-style-type: none"> ii. Pilnutinė demokratija – apima visuomeninę, ekonominę ir kultūrinę sritis. iii. Socialinė demokratija – gamybinės-ekonominės srities demokratizavimas. iv. Tautinė demokratija – remiasi pliuralistine bendruomene – tauta, todėl negali tapti daugumos diktatūra. <p>2) Demokratijos kilmė:</p> <ul style="list-style-type: none"> i. Liberalizmo ideologija išskėlė demokratinus principus. ii. Demokratijos pagrindas – krikščioniškosios tradicijos. <p>3) Menas kyla iš individualizmo, demokratiškas tik pasiekiamumas.</p> <p>4) Nuo 1972 m. – demokratijos pergalės prieš komunizmą naratyvas kuriamas.</p>
--	--	--	--